

Együd Benedek

„Szocdem salak”,
„félanarchista”, baloldali
előkép

Szabó Ervin recepciótörténete és a Szabó Ervin-
probléma historiográfiája
(1918–1993)

37. OTDK Humántudományi szekció

Témavezető: Csunderlik Péter, egyetemi adjunktus

Lezárás dátuma: 2025. 01. 14.

Bevezetés

Dolgozatomban a huszadik századi magyar politikai eszmetörténet egy átfogóan még föl nem dolgozott problémáját, Szabó Ervin recepciótörténetét kísérelm meg áttekinteni. Szabó Ervin, a századelő első alaposan képzett marxista teoretikusaként és a magyar progresszió szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkező, igencsak sokoldalú figurájaként nem egyeztethető össze tökéletesen egyetlen későbbi politikai irányzattal sem, ugyanakkor – éppen emiatt – szinte minden baloldali irányzat számára fölkínálkozik a lehetőség munkássága egyes elemeinek hangsúlyozásával és más elemeinek elhallgatásával Szabó emlékezetének kisajátítására.

Ellentétben a posztstrukturalista törekvéssel – amely szerint legjobb, ha a szöveg maga ki sem látszik az értelmezések mögül¹ – igyekszem a szövegek részletes elemzésével a szerzők motivációira is fényt deríteni, és – a textus és a magánvaló közötti korrespondencia problémáját szem előtt tartva – megkísérlek érvényes állításokat tenni a szerzők szándékaira vonatkozóan. A részletes szövegelemzésen kívül a vizsgált megnyilatkozásokat minden esetben megpróbálom elhelyezni a tágabb történeti kontextusban, valamint figyelemmel kísérem a fogalmak jelentésének átalakulását és a változás külső tényezőit. A legtöbb esetben az eszmetörténeti változásoknak végső soron valamilyen külső, a kontextusból fakadó okát adom meg, de a módszer, amellyel a problémához nyúlok, mégsem determinista, ugyanis nem törekszem szigorú és kizárólagos okság bizonyítására, csupán a jelen lévő számtalan tényező közül kiemelem a leginkább relevánsnak tetszőt. Dolgozatom tehát módszertani szempontból egy mérsékelt fogalomtörténeti-kontextualista irányt követ.

Dolgozatom célja, hogy tágabb kontextusba helyezve fölrajzoljam a Szabó Ervin-kép változásának ívét 1918-tól 1993-ig², egyaránt kiemelve a pártirányvonal meghatározó erejét és az értelmezők személyes eszmei fejlődésének fontosságát. A problémát a szovjet megszállás előtti időszakban is elsősorban a kommunista oldalon vizsgálom, ugyanis a Kádár-korszakban uralkodó narratívát is csak ehhez viszonyítva lehet megérteni. A rendelkezésre álló források elsősorban sajtóanyagok és kiadott szövegek, az egyes hézagok betöméséhez azonban a jövőben mindenképpen szükség lesz levéltári kutatásra. A különböző Szabó Ervinnel foglalkozó tudományos művek ideológiai meghatározottsága okán az elmúlt század történeti szakirodalmát egyszersmind forrásként is hasznosítom, dolgozatom tehát nemcsak eszmetörténeti elemzés, hanem historiográfia is.

¹ *Trencsényi Balázs*: Vesztes csapaton ne változtass. Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. 2000 20. (2008) 4. 8–9.

² 1993-ban jelent meg Litván György sűrűn hivatkozott monográfiája.

1. Nekrológok és gipsz mellszobrok

Szabó Ervin hosszas betegeskedés után 1918. szeptember 30-án halt meg, és már a következő nap megkezdődött emlékezetének fölmagasztalása,³ valamint lehetőség szerinti kisajátítása. A továbbiakban az október 2-i temetésen elhangzott beszédek és a következő hetekben megjelent nekrológok alapján igyekszem képet alkotni arról, miképpen viszonyultak Szabó Ervin emlékéhez a magyar progresszió különböző beállítottságú képviselői a szabadgondolkodóktól kezdve a szociáldemokrata pártvezetőkön át a polgári radikálisokig. Ezt követően a bolsevik oldal értékelését és Szabó Ervin a Tanácsköztársaság alatti kultuszát fogom megvizsgálni.

1.1. Polgári radikálisok és szociáldemokraták

A Szabadgondolatban megjelent nekrológot a galileisták a „mi halottunknak” címezik, és a záró sorokban így esküdjönek: „(F)ogadalmat teszünk, hogy azon az úton fogunk haladni, melyet Ő jelölt ki nekünk. Fogadalmat teszünk, hogy tudást és erkölcsöt fogunk adni a szűkölködőknek, mint akik örökösei vagyunk a szellemi és morális vagyon egy kicsiny részének, melyet Szabó Ervin gyűjtött egy áldozattal teli életén át.”⁴ A rövid búcsúban Szabó Ervin morális szilárdságát, tudományos és nevelő tevékenységét értékelik a legmagasabbra, és megfogadják, hogy a halott erkölcsi útmutatásai szerint folytatják tovább azt a munkát, amelyet az már megkezdett.

Szabó Ervin már 1902 óta folyamatosan távolodott a szociáldemokráciától, és a pártot egész életében kemény bírálatával sújtotta. Utolsó nagy összezőrdülése a vezetőséggel a *Szociáldemokrácia és politikai erkölcs*-cikk kapcsán fellángoló vita volt. Az erre adott epés válaszban Garami Ernő a társadalmat „légüres térben” vizsgáló „szobatudósnak” nevezi Szabót,⁵ három nappal később pedig a lapban egy Hírek-rovatbeli rövid cikkel le is zárják a polémiát, és kifejezésre juttatják, hogy nem szokásuk olyanokkal vitatkozni, „akik polgári lapokban kedveskednek a szociáldemokrata pártot gyanúsító „tanulmányokkal”.⁶ Ilyen előzmények után október 1-én elsőként jelenik meg Kunfi Zsigmond nekrológja a Népszavában, és a hat hónappal korábbtól igencsak elütő hangnemben búcsúztatja Szabó Ervint. A korábbi sértettségnek és adáz ellentéteknek itt már nyoma sincsen. Szabó Ervinről

³ Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 236.

⁴ A mi halottunk. In: Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 123.

⁵ Népszava, 1918. március 26. 2.

⁶ Népszava, 1918. március 29. 7.

elmondja, hogy „egész lényében (...) magán hordozta az idealizmus, a magasabb rendű életfölfogás köntösét”, és kiemeli, hogy „sokan szerették, sokan gyűlölték, de senki sem mehetett el úgy mellette, hogy valamiféle hatása alá ne került volna.”⁷ A szociáldemokráciával szembeni éles és állandó kritikáját Kunfi megértően így összegzi: „ha bírálta [a munkásmozgalmat], ez a szerelmes aggódó, féltékeny bírálata volt, aki nem látta elég tökéletesnek szerelmesét.”⁸ A tudományos szemlélet vagy a fáradhatatlan munkabírás előtérbe állításával szemben Szabó Ervin legnemesebb tulajdonságaként megalkuvást nem ismerő „forradalmi idealizmusát” emeli ki: ez és a „dacos luciferi szembeszállás minden istenteremtette dologgal tette őt szocialistává és nem a tudomány igazságainak fölismerése, mint ahogy ezt ő maga hitte magáról.”⁹ Ezt az állandó, irracionális forradalmi lelkesedést dicséri leginkább Szabón, mert „ez a lázadó szellem az az örökkévaló forrás, amelyből a társadalmi harc energiái buzognak”, és Szabó Ervint ezen lázas éthosza miatt tartja szocialistának akkor is, ha az a párt irányvonalát bírálja.¹⁰

Az egyre feszültebbé váló helyzetben és fokozódó forradalmi hangulatban a szociáldemokratáknak lépést kellett tartaniuk az eseményekkel, és Szabó Ervin halála után jobbnak látszott, ha elismerik a szerepét a magyarországi szocializmus alakulásában:¹¹ „bármennyi kivetni valót talált is rajta, a magyar szocializmusnak és a magyar szociáldemokrata pártnak egyik megalapítója, legnagyobb tudományu (sic!) magvetője és tanítója volt.”¹²

„A politikai demokráciáért való küzdelem közepette, e keserves, meddő, végtelen küzdelem közepette idegesen fogadták és kellett fogadni azt a bírálatot, amelyben Szabó Ervin a demokráciát, a parlamentarizmust részesítette. De ez a bírálat sohasem jelentette azt, hogy Szabó fölöslegesnek ítélte volna az érette való harcot, hanem csak azt, hogy a szocializmus harci eszközei között nem a legfontosabbnak tekintette a parlamenti küzdelmet.”¹³

A bírálatok korábbi „ideges” fogadásához képest nagyon megértő és a más véleményen lévőket tiszteletben tartó összefoglalása ez Szabó Ervin tevékenységének. Szabó Ervint Kunfi nemcsak elismeri mint másként gondolkodót, de nem is tartja szindikalistának és olyan nagyon másként gondolkodónak sem. A korábbi ellentétek élet, amennyire lehet, igyekszik eltompítani, és Szabó Ervint hivatalosan beemeli a szociáldemokrácia legnagyobb egyéniségei közé.

⁷ Népszava, 1918. október 1. 2.

⁸ Népszava, 1918. október 1. 3.

⁹ Népszava, 1918. október 1. 3.

¹⁰ Népszava, 1918. október 1. 3.

¹¹ *Soós Pál*: Szabó Ervin szociáldemokrata és polgári radikális értékeléséhez. Debrecen 1977. 5.

¹² Népszava, 1918. október 1. 3.

¹³ Népszava, 1918. október 1. 3.

Kunfi a következő napon elmondott temetési beszédében még tovább megy: „Szabó Ervin gazdag, merész, kérlelhetetlenül becsületes és alkotó erejű szellemének vagyunk a neveltjei”; Szabó Ervin megtörni igyekezett „a német szellemnek azt a monopóliumát, melynek kárhózas, a szociális forradalmat bénító hatásait ő már régen fölismerte éles szemével és forradalmi ösztönével.”¹⁴ Ez a német szellem éppen a szociáldemokrata párt hivatalos ideológiája volt,¹⁵ monopólium volta pedig a pártfegyelemben nyilvánult meg, amelynek erejét Szabó Ervin valóban szívesen megtörte volna, az azonban egészen különös disszonanciát kelt, hogy ennek a német szellem ellen való küzdelemnek a méltatása éppen a párt hivatalos megemlékezésében szerepel. Végül, a többi megszólalóhoz hasonlóan Kunfi is fogadkozással zárta beszédét: „S meg akarom mondani azt is, hogy a most elkövetkező napokban igyekezni fogok arra, hogy nemcsak én magam, de az a mozgalom is, amelynek katonája voltál,¹⁶ eltéljék a te tiszta, igaz, harcos életed forradalmi szellemével.”¹⁷

A szociáldemokraták nevében beszélő Kunfi Zsigmond tehát igyekszik a párt és Szabó Ervin között húzódó ellentéteket kevésbé élesnek mutatni, Szabó Ervint elismeri a századelő legnagyobb hatású magyar szocialista gondolkodói egyikének, dicsérően szól forradalmi lelkesedéséről és lázadó szelleméről, és ami a legfontosabb: megfogadja, hogy ő és elvtársai Szabó Ervin eszményeit magukévá téve a *forradalom* ügyéért fognak harcolni.

A temetésen beszédet mondott még Jászi Oszkár, aki Társadalomtudományi Társaság, a Társadalmi Tudományok Szabad Iskolája és a Huszadik Század szerkesztősége nevében vett búcsút Szabó Ervintől. Az elhunyt idealizmusát méltatta, aki „a forradalmat nem tekinti többé gyomorkérdésnek, de a lélek legmélyebb értékei átalakítása ügyének, hogy nem hisz többé az emberi dolgok mechanisztikus leürítésében, hanem a Szellem célkitűző lendületében, mely a molest megfékezi és irányítja.”¹⁸ Jászi értelmezésében tehát Szabó szerint a forradalom

¹⁴ Szocializmus, 1918. november. 543-544.

¹⁵ *Soós P.*: Szabó Ervin szociáldemokrata. i.m. 8.

¹⁶ Hogy mit szolt volna Szabó Ervin ahhoz, hogy halálában a szociáldemokrata mozgalom pártkatonájának titulálják, enyhén szólva kérdéses. Vö: „Azt mondhatják és azt mondják is azok, akik a szocialista pártokban a többséget képviselik, hogy a párt nem vitázó klub; a párt harci szervezet, amelynek, mint valami hadseregnek szoros szervezetre, szigorú, föltétlen fegyelemre, egységes, határozott, nem ingadozó vezetésre van szüksége, ha győzni akar. Ez az ellenvetés kétségtelenül helyes, ha a hadseregbe vonatkozik. Ők [a szociáldemokrata pártvezetés] is azon a véleményen vannak, amelyen – csodálatos – a szocialistáktól leszolt, kigúnyolt, ostorozott copfos generálistáblerek, közlegény-kínzók és parademärschlerek is vannak.” *Szabó Ervin*: Pártfegyelem és egyéni szabadság. In: Szabó Ervin válogatott írásai. Szerk. R. Török Piroška. Bp. 1958. 185.

¹⁷ Szocializmus, 1918. november. 544.

¹⁸ Világ, 1918. október 3. Szabó Ervin a történelmi materializmusnak valóban egyfajta humanista értelmezését alkotta meg, amelyet már *Pártfegyelem és egyéni szabadságban* is kifejtett. Eszerint az emberi lényeg folyamatos tökéletesítése a társadalmi fejlődés örök célja, az objektív tényezők azonban a meghatározás sorrendjében mindenképpen elsőséget élveznek. Az egyén kitüntetett szerepe abban áll, hogy az az objektív körülmények tudományos módszerrel történő elemzésével képes a társadalmi fejlődés törvényeit fölismerni, és e törvényekkel

kirobbanása nem a materiális szükségszerűség eredménye, hanem egyedül az ember a saját tökéletesedésének irányába tett gesztusa. Jászi nem csak azt állítja, hogy Szabó a forradalom kérdésében idealista, hanem azt is, hogy a társadalom tudományos elemzésében sem volt a gazdasági determinizmus híve: „hisz Szabó Ervin lénye az orosz propagandisták és forradalmárok vérrokona volt, minden marxizmusa dacára is, mely inkább rend- és pontosságszeretetének a módszere volt, míg apostoli heve béklyónak érezte a gazdasági determináltságok uralmát.” Soós Pál az „orosz propagandisták és forradalmárok” alatt egyértelműen a bolsevikokat érti,¹⁹ és ezáltal hangsúlyozza a Szabó Ervin-i és a lenini eszmék rokonságát, azonban elképzelhetőnek tartom, hogy Jászi inkább az orosz szocialisták azon konspiráló és romantikus szellemű típusáról beszélt, amelyhez Pavel Tyeplov és Samuel Klatschko is tartozott, és akikről későbbi életrajzában Jászi maga is azt írja, hogy a fiatal Szabó Ervin eszmei fejlődésére a legerősebb hatást gyakorolták.²⁰ A marxista szemléletmódot Jászi igyekszik a halott gondolkodásának egy félreesőbb szegletébe száműzni, pusztán módszertani hóbortként beállítani, és – ahogyan a következő idézetben is olvasható – Szabónak egy a parlamentarizmus és a nyugatos polgári demokrácia iránti forró lelkesedést tulajdonít:

„Milyen fájó, hogy már nem szemlélhette Németország parlamentarizálódását, nem olvashatta Wilsonnak egy uj (sic!) korszak pirkadásait jelentő utolsó üzenetét. Pedig ezek az események csak előhírnökei még nagyobbaknak, átfogóbbaknak és egyetemesebbeknek... S milyen veszteség, hogy nélkülözni fog kelleni tisztánlátását, bátor szavát és áldozatkész lelkét azokban a nagy és végső csatákban, melyek előttünk állanak az európai Magyarország kivívásáért.”²¹

Jászi Oszkár Szabó Ervin emlékét a többi felszólalóhoz hasonlóan a maga képére igyekszik formálni,²² és egyoldalúan, a polgári radikalizmushoz közelebb állónak mutatja be az elhunyt gondolkodását. Végül beszéde zárásaképpen így fogadkozik: „íme a válás keserves perceiben üzenjük Neked: Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább atheista papok országa nem marad.”²³ Jászi Szabó Ervinje elsősorban progresszív és másodsorban – mintegy a nagy ember bogarasságával – marxista. Elveti a gazdasági

összhangban, tudatosan cselekedve a fejlődés folyamatát meggyorsítani. Ez a felfogás humanizmusa dacára materialista, és mindenképpen pozitivistá szemléletű.

¹⁹ Soós P.: Szabó Ervin szociáldemokrata. i.m. 11–12.

²⁰ Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája, idézi: Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. Fejezetek a magyar századforduló munkásművelődésének történetéből. Bp. 1977. 22.

²¹ Világ, 1918. október 3. 7.

²² Soós P.: Szabó Ervin szociáldemokrata. i.m. 12–13.

²³ Világ, 1918. október 3. 7.

determinizmust, lelkesedik a polgári demokráciáért és a parlamentarizmusért, és mindezek alapján jogos örökösei nem mások, mint a polgári radikálisok.

Szabó Ervin annyira szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkezett, olyan sokféle meggyőződésű körökkel tartott fenn szoros együttműködést, és olyan nagy tekintélyű gondolkodó volt, hogy a progresszív oldal minden jelentős képviselője – mint egy elhalt mágnes civakodó leszármazottai – kétségbeesetten versengtek „dús erkölcsi örökségéért”²⁴.

1.2. A bolsevik értékelés és Szabó Ervin kultusza a kommün alatt

Kun Béla nekrológja a moszkvai Pravdában jelent meg október 19-én, és már némiképpen előre vetítette Szabó Ervin a Tanácsköztársaság alatti kultuszát. A halotról úgy beszélt, mint „a III. Internacionálé lehetséges vezéreinek egyikéről”, és a szociáldemokraták opportunizmusával szembeni forradalmi állásfoglalását hangsúlyozva a lenini eszmék előfutárának állította be: „a nyugateurópai álmarxistákkal szemben Szabó Ervin a marxizmusnak valóban forradalmi teoretikusa volt, ugyanabból a fajtából, mint az orosz bolsevikok”, és csak a halál akadályozta meg, „hogy egy internacionális kommunista párt vezére legyen Magyarországon.”²⁵ Két utolsó tanulmányára, *Az imperializmus és a tartós békére* és *A háború és a gazdasági szervezetre* hivatkozva megállapítja, hogy Szabó Ervin Leninhez és Buharinhoz hasonlóan a kapitalizmus külön szakaszának tekintette az imperializmust, és ebből következően az azonnali társadalmi forradalom híve volt.²⁶ Míg a szociáldemokraták Szabó Ervin forradalmiságának jelentőségét igyekeztek csökkenteni a választójogi küzdelmek valamilyen szintű elismerésének hangsúlyozásával, addig Kun Béla egyedül a forradalmiságot emeli ki a Szabó Ervin-i gondolatok közül, és e forradalmiság alapján mondja rokonnak Szabó Ervin gondolkodását a bolsevizmussal. Ami közös: Kunfi Zsigmond és Kun Béla is a maga politikai családjának előképül teszi meg Szabó Ervint. A halott emberről szólva bátran állítja, hogy ha az élne, maga is bolsevik volna.²⁷

²⁴ Világ, 1918. október 3. 6.

²⁵ *Kun Béla*: Szabó Ervin. In. Szabó Ervin 1877-1918. Szerk: Remete László. Bp. 1968. 150.-152.

²⁶ *Kun Béla*: Szabó Ervin. i.m. 150–152.

²⁷ Szabó Ervin és a bolsevizmus viszonyának tisztázása önálló kutatást érdemel. A közvetlenül a halála után keletkezett értékelésekben a magyarországi bolsevikok rendíthetetlen forradalmisága miatt egyértelműen előképüknek tekintették, és az 56 utáni időszakban valamilyen szinten vissza is tértek ehhez az értelmezéshez. Jelentős közvetlen kapcsolat Szabó és a lenini eszmék között nem lehetett, a bolsevik hatalomátvétel után született írásaiban is csak elvétve és neutrális hangon említette Lenint (pl. *Szabó Ervin*: Marx. Huszadik Század, 1918. 1. szám 280.), bár közeli ismerősei elmondása alapján lelkesen fogadta a forradalom hírért. Az oroszországi forradalomra vonatkozó csekély számú hivatkozásai mellett elsősorban a lenini gondolatokkal rokonítható elméleti sajátosságokat volna érdemes számba venni, különös tekintettel a forradalmi elkötelezettségre és a kisebbség szerepvállalására mint esetleges hasonlóság, és a tudatos tömegek, a direkt akció, a közvetlen demokrácia és egyéb „libertairnek” ható elképzelésekre mint különbség.

Kun Béla cikkét olvasva nem lehet meglepő, hogy amikor a kommunisták március 21-i hatalomátvételük után hozzáfogtak nagy emlékezetpolitikai tisztogatásukhoz, Marx, Engels és Lenin alakjainak árnyékában a hazai „középmezőny” sorai között, Frankel Leó, Petőfi, Dózsa és Martinovics oldalán Szabó Ervin is tekintélyes helyet kapott.²⁸ Lukács György előterjesztésére tervbe vették műveinek kiadását,²⁹ és a Városi Nyilvános Könyvtár Szabó Ervin Könyvtárnak keresztelték át.³⁰ A Forradalmi Kormányzótanács március 27-i ülésén Kunfi Zsigmond indítványára elhatározták, hogy Szabó Ervin munkáit államosítják, édesanyjának 1500 korona havi járadékot juttatnak, a halottnak pedig művészi síremléket állítanak.³¹ A művek kiadása csak kis részben valósult meg, a síremlék fölállítására pedig – nyilván idő szűkében és sürgetőbb feladatok bővében – egyáltalán nem került sor,³² az elhatározások azonban jól mutatják Szabó Ervin fontosságát.

Révai József cikkében, amely március 29-én jelent meg a Vörös Újságban így ír a határozatokról:

A Forradalmi Kormányzótanácsnak ez az elhatározása azt jelenti, hogy a forradalom lerója kegyeletét az iránt, akinek egész élete munkája ennek a forradalomnak az eljövételét szolgálta, akinek minden dobbanása, minden tette, minden szava és írása az osztályharcot és az osztályharc forradalmiságának megóvását tartotta legfőbb irányelvnek.³³

Szabó Ervint a legnagyobb forradalmárok között tartja számon, aki a szociáldemokrácia opportunizmusával szembeni ellenszenve és útkeresése közben sodródott a szindikalisták közé, és velük összhangban a parlamentarizmussal együtt elutasított bármiféle politikai harcot; „itt tévedett a nagy kritikus, a nagy szocialista, a nagy ember: Szabó Ervin.”³⁴ A szindikalizmus problémája tehát – ahogyan az a bolsevizmus természetéből adódóan szinte szükségszerű – már a kommün alatt is fölmerült, Szabó Ervin azonban, forradalmi elkötelezettségének hangsúlyozásával ezzel együtt is „őse, forró, minden ízében, kívánója” lehetett „a megszületett Magyar Tanácsköztársaságnak.”³⁵

²⁸ *Vörös Boldizsár*: Árpád helyett Marx, József főherceg helyett Lenin. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. Történelmi Szemle 41. (1999) 3–4. 405.

²⁹ A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. Szerk. Imre Magda, Szücs László. Bp. 1986. 65.

³⁰ *Vörös Boldizsár*: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. In. *Uő*: Esmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919. Bp. 2018. 143.

³¹ A Forradalmi Kormányzótanács. i.m. 104.

³² A forradalmi Kormányzótanács. i.m. 65. 23. jegyzet, 84. 19. jegyzet.

³³ *Révai József*: Szabó Ervin. In. Szabó Ervin 1877–1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 160.

³⁴ *Révai J.*: Szabó Ervin. i.m. 162.

³⁵ *Révai J.*: Szabó Ervin. i.m. 162.

Az 1919-es május 1-i felvonulás alkalmával a Deák téri Anker-palota előtt (a Galilei Kör Anker közí épületének közelében³⁶) hatalmas tribünt emeltek, amelynek egyik oldalán Lenin, a másikon Szabó Ervin három méter magas, gipszből öntött mellszobrát helyezték el.³⁷

A magyar kommunisták Szabó Ervint szinte kritika nélkül beemelték a munkásmozgalmi panteonba, és közvetlen előképükké tették. Bírálata tárgyát egyedül a szindikalizmus képezte, ezt azonban az opportunizmussal szembeni ellenszenv következményének tekintették, elméleti szempontból helytelen, de mégis tiszteletre méltó dolognak.

Ugyan már 1920-ban, a bécsi emigrációban íródott, de tartalmi szempontból mégis a fejezet témájához tartozik Sallai Imre Korvin Ottóról szóló cikke, amelyben a szerző részletesen értékeli Szabó Ervin szerepét a háború alatti antimilitarista mozgalomban.

„A magyarországi munkásmozgalomnak ez a tanítómestere volt az, aki segítségünkre volt, aki az antimilitarista irányú agitációt tudatosan is a forradalmi fejlődés irányába terelte, aki a legkérelmezhetetlenebbül feltárta a csődbe jutott szociáldemokrácia megalkuvó politikáját és szembeállította ezzel a hamisítatlan osztályharc módszereit. Szabó Ervin volt az első, aki az Oroszországból gyéren és elferdítve érkező hírekből is meg tudta ítélni az orosz proletariátus döntő lépésének világtörténelmi jelentőségét és az antimilitarista röpiratokon keresztül állította a magyarországi proletariátus elé követendő példaként az orosz munkásság harcát a munkás- és katonatanácsok uralmáért.”

Sallai – bár ez adódhat a cikk témájából – nem emeli ki a szindikalizmust sem, egyedül Szabó forradalmi elkötelezettségre és az oroszországi események felé mutatott szimpátiájára hívja föl a figyelmet, és azt állítja, Szabó az orosz mintát alapul véve fejtette ki propagandatevékenységét a munkások körében.

2. A húszas évek bolsevik értékelései

Szabó Ervin megítélése a közvetlenül a halála után keletkezett, rajongással teli cikkeket követően a húszas évek első felében is összességében pozitív volt. A bolsevik oldalról a legnagyobb megértéssel megfogalmazott kritikák többnyire a szindikalizmussal és a párt szerepének lebecsülésével, valamint az etikai idealizmussal álltak kapcsolatban – hiszen ezek a problémák a 20-as évek kommunista mozgalmának alapkérdéseit érintették³⁸ – és zömükben objektív tényezőkkel, nem személyes hibákkal és tévedésekkel magyarázták, hogy Szabó Ervin

³⁶ Csunderlik Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története 1908-1919. Bp. 2017. 23.

³⁷ Vörös B.: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok. i.m. 145.

³⁸ Laczkó Miklós: Révai-problémák. In: Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról. Szerk. Huszár Tibor et al. Bp. 1975. 213.

elméleti munkássága köré miért nem szerveződhetett valódi tömegmozgalom.³⁹ A szindikalisták felfogása szerint a gazdasági harc az elsődleges a politikaival szemben, és a forradalmi szakszervezetekbe tömörült munkások közvetlen akcióikkal magában a gyárban, az értéktöbblet körül kell, hogy folytassák az osztályharcot, a csupán a felépítményt kaparászó politikai szervezetek – pártok – teljes megkerülésével.⁴⁰ Rudas László 1921-es, a bécsi emigrációban keletkezett cikkében⁴¹ elismeri, hogy a harc kiindulópontja az üzem, azonban hangsúlyozza, „a forradalom sűrűsödési pontja, és a forradalom vezetője mégis a párt”.⁴² Ez a párt természetesen nem az „opportunista és megalkuvó szociáldemokrata párt”, hanem az új, bolsevik típusú kommunista párt, amelynek a szükségszerűségét a szindikalisták nem ismerték föl; „a szindikalizmusnak ez az álmarxizmusa megtévesztette Szabó Ervint is”.⁴³ Szabó elsodródása a szindikalizmus felé azonban nem tévedés vagy elméleti korlátoltság, hanem a „szocdem opportunizmus” ellen érzett undor eredménye volt: a szindikalizmus „volt Nyugat-Európában az egyetlen – marxistának látszó irány, amely forradalmi hangot ütött meg a forradalomra terpeszkedő szociáldemokrata sivárság és filiszter megalkuvás közepette”.⁴⁴ Már ebben a cikkben fölmerül a kérdés, milyen forradalom esedékes Magyarországon, a kritika tárgyát azonban itt még nem a 48-as forradalom értelmezése, hanem az imperializmus elemzése képezi:

„Talán ő is beleesett abba a hibába, amelybe sok marxista (mint az orosz Plehanov is) beleesett, akik elmaradt országokban élve, nem tudták a proletárforradalom kitörését mindaddig elképzelni, míg a polgári forradalom meg nem előzi. Pedig a marxizmus éppen ezen a ponton aratta legnagyobb diadalát, mikor az imperializmus elemzésével kimutatta, hogy az a kapitalizmus utolsó szakasza, ami azt jelenti, hogy a kapitalista társadalom, mint egész, mint egységes organizmus, elérte fejlődése teljességét és egyes országok hátramaradottsága többé le nem küzdhető, mert ez a hátramaradottság éppen az előfeltétele és alapja ennek az imperializmusnak. Vagyis nem jöhet már sehol polgári forradalom, annak kora és lehetősége örökre lejárt, már csak proletárforradalom jöhet.”⁴⁵

Rudas szerint Szabó Ervin nem jutott el az imperializmus lenini elemzéséig,⁴⁶ ezt azonban nem elmélete fogyatékoságának, hanem objektív tényezők eredményének kell tekinteni. A

³⁹ Soós Pál: A Szabó Ervin-probléma történetéből. Historiográfiai vázlat. Debrecen 1971. 30.

⁴⁰ V.ö. Szabó Ervin: Szindikalizmus és szociáldemokrácia. In: Szabó Ervin válogatott írásai. Szerk. R. Török Piroska. Bp. 1958.

⁴¹ A cikk a *Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban* első kiadását mutatja be.

⁴² Rudas László: Szabó Ervin műve. In: Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 176-177.

⁴³ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 177.

⁴⁴ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 175.

⁴⁵ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 178.

⁴⁶ Ezt éppen az *Imperializmus és tartós béke* című tanulmánnyal igyekszik alátámasztani, amelyben Kun Béla éppen az imperializmus mint a kapitalizmus külön szakaszának előremutató felismerését vélte fölfedezni.

korábbi értelmezőkkel összhangban Szabó a bolsevizmushoz fűződő képzeletbeli viszonyát Rudas így értékeli: „Szabó Ervin, ha élt volna, ott küzdött volna a proletárforradalomban és kitartott volna mellette.”⁴⁷

Rudas elveti Szabó Ervin felfogását, amely szerint Magyarországon a proletárforradalom szükséges előfeltétele a polgári forradalom, a 48-as forradalomról alkotott értékelésével azonban – elég ellentmondásos módon – messzemenőig egyetért: „a 48-as forradalom nem volt egyéb, mint *a középnemességnek a nagybirtokos osztály ellen folytatott osztályharca befejező fázisa* (kiemelés tőlem – E. B.)”⁴⁸. Rudas szerint ez a nemesség uralkodik még 1921-ben is Magyarországon, „polgári bőrbe bújva, és az időközben kialakult burzsoáziával szövetkezve.”⁴⁹ „Ez az osztály [a nemesség], mely soha, még saját forradalma leglázasabb és legveszélyesebb pillanataiban sem volt képes lemondani egyetlen kis érdekéről sem, – az az osztály, ugyanaz, amely osztályérdekei legkisebb foszlányaiért gyilkol, herél, korbácsol halálra kínoz ma is, – Horthyk, Héjjasok, Osztenburgok osztálya és országa – megérett a pusztulásra!”⁵⁰ A közvetlen proletárforradalom esedékességét nem azzal akarja megmagyarázni, hogy a 48-as forradalmat Szabóval vitatkozva polgári forradalomnak mondja, hanem egyszerűen azzal, hogy egyáltalán nincsen szükség polgári forradalomra ahhoz, hogy a szocialista forradalom kirobban hasson.

A *Társadalmi és pártharcokhoz* írott 1924-es ismertetőjében Révai József egy meglehetősen ellentmondásos narratívából közelíti meg újra Szabó Ervin emlékét. „Bennünket, marxistákat egy egész világ választ el Szabó Ervintől, de nagyra becsüljük, és a magyar proletariátus első forradalmi tanítómesterei között tartjuk számon.”⁵¹ A mondat első és második fele között feszülő ellentmondás az egész szöveget végigkíséri. A Marx és Engels válogatott műveihez írt bevezetések minőségét és jelentőségét nagyra értékeli, Szabó szindikalizmusát azonban a gazdasági és a politikai harc absztrakt elválasztása, valamint az erőszak szerepének a háborúban történő önállósítása miatt kritikával illeti, és az „etikai idealizmus” forrásaként azonosítja, amely megteremti Szabó személyében a „*humanista pacifista és proletárforradalmár kettősségét*”.⁵² Általában ez a kettős megítélés határozza meg a teljes szöveget, és amíg a kritikák a humanista pacifistának, addig a hízog szavak a

⁴⁷ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 178.

⁴⁸ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 181. Kiemelt idézet forrása: *Szabó Ervin: Jegyzetek a magyar forradalomról*. Huszadik Század, 1904. 2. szám 405.

⁴⁹ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 184.

⁵⁰ Rudas L.: Szabó Ervin. i.m. 184.

⁵¹ Révai József: *Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban*. In: *Válogatott történelmi írások*. I-II. Szerk. P. Majlát Auguszt. Bp. 1966. I. 85.

⁵² Révai J.: *Társadalmi és pártharcok*. i.m. 86.

proletárforradalmárnak szólnak – a pozitív és a negatív ítélet nagyjából egyensúlyban van.⁵³ A 48-as forradalom értékelésében Révai – ahogyan 1919-es cikkében⁵⁴ – teljes mértékben egyetért a *Társadalmi és Pártharcok*ban kifejtett állásponttal:⁵⁵ „a magyar forradalom azon furfang és okosság ellenére, hogy feudális osztállyal vívatott meg polgári forradalmat, fő tartalmát, a jobbágyfelszabadítást illetően mégiscsak reakciós.”⁵⁶ Révai könyvismertetése a húszas évekbeli kommunista Szabó Ervin-kritika átmeneti állapotát tükrözi.⁵⁷

3. A negatív fordulat, Révai József és a népfrontpolitika

Az alábbiakban a Szabó Ervin megítélésében Révai József 1931-es tanulmányával egyértelműen bekövetkező fordulatot és a 48-as forradalom népfrontpolitika hatására átalakuló értelmezését igyekszem bemutatni. Mivel Révai József megnyilvánulásai sokkal inkább tükrözték az aktuális pártirányvonalat, mint a szerző önálló véleményét, a Szabó Ervin-kép átalakulásának magyarázatához a nemzeti függetlenség ideáját felemelő pártirányvonal változásait is nyomon fogom követni, elsősorban kommunista párt főideológusának tanulmányain keresztül. A húszas és a harmincas években keletkezett, Szabó Ervinnel foglalkozó írásokat között nem csak a pozitív és negatív megítélés alapján lehet választóvonalakat húzni. Egyfelől nagyon fontos különbség az alább feldolgozott 1928-as névtelen cikk és Révai 1931-es tanulmánya között, hogy míg az előbbi szerzője már meghaladott és az elméletben hatástalan figuraként, addig Révai nagyon is aktuális, és a párt politikáját jelentősen akadályozó tényezőként tekint Szabó Ervinre. Laczkó Miklós későbbiekben részletezett felosztását alapul véve az elemzett szövegeket az aktualitás kérdése, valamint a népfrontpolitika általi meghatározottság mentén fogom három szakaszra osztani a következőképpen: 1. az 1928-as cikk negatív fordulata; 2. az 1931-es tanulmány és Szabó Ervin újbóli aktuálissá válása; 3. az 1936-os tanulmány és a népfrontpolitika hatása.

3.1. Az 1928-as negatív fordulat

Az 1928-ban az Új Márciusban névtelenül⁵⁸ jelent meg a *Szabó Ervin halálának 10. évfordulóján* című cikk, amelynek szerzője szembe tűnően negatív értékelést fogalmaz meg.

⁵³ Soós Pál: A Szabó Ervin-irodalomról. Párttörténeti Közlemények 23. (1977) 2. 7.

⁵⁴ „(A) magyarországi 48-as forradalomról még éppen Szabó Ervin mutatta ki, hogy még csak polgári forradalom sem volt.” Révai József: Szabó Ervin. i.m. 160.

⁵⁵ Soós P.: A Szabó Ervin-probléma. i.m. 39.

⁵⁶ Révai J.: Társadalmi és pártharcok. i.m. 89.

⁵⁷ Soós P.: A Szabó Ervin-irodalomról. i.m. 7.

⁵⁸ Litván György szerint a szerző Révai volt. Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 251.

Soós Pál szerint ez cikk indította meg a húszas évek Szabó Ervin-megítélésének negatív fordulatát.⁵⁹ Laczkó Miklós ezzel szemben – Soóssal vitatkozva – a névtelen cikket a Rudas írását és Révai 1924-es könyvismertetőjét összekötő korábbi szakaszba sorolja.⁶⁰ Az évfordulóra írott cikk szerzője Szabó Ervint egy „letűnt korszak történelmileg elhatárolt alakjának tekinti, akinek eleven befolyása a magyar munkásmozgalom kialakulására nincs többé.”⁶¹ „A forradalom tapasztalatai, a diktatúrát megelőző korszak és a diktatúra tanulságainak levonása kitörülte Szabó Ervin elméletét az elevenen ható, az aktuális elméletek sorából.”⁶² Mivel a kommunista mozgalom ifjúkorában fölmerülő kérdésekre a Szovjetunióban megszilárduló viszonyok egyértelmű válaszokat szolgáltatottak, a Szabó Ervin-probléma úgy tetszett, aktualitását veszítette.⁶³

3.2. Az 1931-es Szabó Ervin-tanulmány

A kommün bukását követő időszakban a magyar kommunisták fontos feladatai közé tartozott, hogy a Tanácsköztársaság tapasztalataiból levonják a szükséges tanulságokat. A 48-as forradalom kérdése különös hangsúlyt kapott, hiszen a kommunista párt ideológusainak meg kellett magyarázniuk az 1919-es proletárforradalom jogosságát, és választ adniuk azokra a szociáldemokrata kritikákra, amelyek szerint Magyarországon a formációelmélet alapján a polgári forradalom esedékes, hiszen az 48-ban elmaradt.⁶⁴ Az 1928-as cikkel szemben a tanulságok levonásának folyamata még korántsem fejeződött be. Garami Ernő és a szociáldemokraták álláspontját Révai egy az egyben azonosította Szabó Ervinével, és Szabó Ervin kritikáján keresztül lépett föl a szociáldemokraták, valamint a párton belüli, a proletárforradalom igénleése helyett valamiféle demokratikus forradalom irányába mutató elhajlások ellen (pl. a Blum-tézisek).⁶⁵

⁵⁹ Soós P.: A Szabó Ervin-probléma. i.m. 41.

⁶⁰ Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 291. 32. jegyzet.

⁶¹ Szabó Ervin halálának tizedik évfordulóján. In: Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 187.

⁶² Szabó Ervin halálának. i.m. 188.

⁶³ Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 213.

⁶⁴ Révai József: Marx és az 1848-as magyar forradalom. In: Válogatott történelmi írások. I-II. Szerk. P. Majlát Auguszt. Bp. 1966. I. 124.

⁶⁵ A Komintern ebben az időszakban kiadott határozataiban elismerték, hogy a forradalomnak Magyarországon egy sor félféudális maradványt kell felszámolnia. Azt az álláspontot azonban, amely szerint a proletárforradalomnak kell, hogy legyen egy demokratikus megelőző szakasza Kun Béla tarthatatlannak ítélte; ezzel szemben a közvetlen proletárforradalmat jelölte ki megvalósítandó célként, amelynek demokratikus feladatai is vannak (pl. földosztás), és amely így az „ellenforradalmárrá vedlett burzsoázia” munkáját egyúttal elvégezve maga takarítja el önmaga útjából a feudalizmus maradványait. Vö. Kirschner Béla: Blum-tézisek. A KMP stratégiai vonalának alakulása 1928–1930. Bp. 1988. 60–62.

A Révai József tanulmányával bekövetkező fordulat alapjait 1930-as kongresszusi referátumában valójában már Kun Béla lefektette.⁶⁶ Az 1928-as névtelen cikkel szemben Révai 1931-es tanulmányában Szabó Ervint mint aktuális problémát teszi újra kritikája tárgyává, és az 1919-es cikkével valamint az 1924-es könyvismertetővel ellentétben ekkor már szembefordul Szabó 48-értelmezésével is:⁶⁷

„Sz. E.-nek nemcsak szindikalista elmélete hibás, nemcsak a forradalmi munkáspárt szerepének értékelésében tévedett, hanem tévedett általában a marxizmus államelméletében, tévedett a nemzetközi munkásmozgalomfejlődési irányzatának értékelésében, tévedett az imperializmus értékelésében, *tévedett a magyar 48/49-es forradalom elemzésében és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányzatáról is* (kiemelés tőlem, E. B.).”⁶⁸

Annak, hogy elsőként Kun Béla, majd Révai „újra fölfedezte” a Szabó Ervin-probléma aktualitását konkrét politikai okai voltak: egyfelől a szociáldemokrata múlttal,⁶⁹ és a párton belüli, Kun Bélával szembenálló frakciókkal való leszámolás célkitűzése miatt vált fontossá a magyarországi munkásmozgalom történetében megkerülhetetlen teoretikus kísértetével folytatott posztumusz hadakozás. Révai bevezetése és a részben erre támaszkodó álláspontok szerint már ebben az időszakban megkezdődött a népfrontpolitika korai megalapozása. A nemzeti szempont már az 1931-es tanulmányban⁷⁰ és az 1932-es *Marx és az 1848-as magyar forradalom*⁷¹ című írás később a szöveghez csapott bevezetőjében is megjelenik, azonban – ahogyan Laczkó Miklós kiemeli – Révait ez alapján alaptalan a későbbi népfrontgondolat megalapozójának tekinteni.⁷² A későbbi politikai irányvonallal összhangban, ahogyan az 1932-es írás, úgy az 1931-es Szabó Ervin-tanulmány önértelmezése is kissé elmozdult. Az 1946-ban

⁶⁶ Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 200.

⁶⁷ Cserne Péter: Köznemesi felkelő vagy következetlen forradalmár? Szabó Ervin és Révai József Kossuth-értelmezései. In: A bünbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002. (Eszmetörténeti Könyvtár 1.) Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp. 2004. 80.

⁶⁸ Kelemen László [Révai József]: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Társadalmi Szemle 1. (1931) 3. 118-119. A tanulmány a Társadalmi Szemlében három részben jelent meg, a továbbiakban az egymást követő számokban található szöveghelyekre csak az oldalszám megjelölésével fogok hivatkozni.

⁶⁹ Cserne P.: Köznemesi felkelő. i.m. 80.; A szociáldemokratákkal való leszámolás azért volt fontos, mert a Kun Béla által meghatározott irányvonal szerint a fasizmusmal szemben demokratikus úton nem lehet hatékonyan fellépni, a fasizmus megdöntése csak a proletárforradalom útján lehetséges. Emiatt a proletárforradalom legfőbb ellensége a demokratikus módszerekkel élő szociáldemokrácia, amely a polgári pártokkal együtt a „fasizmus segédcsapataként” működik. Vö. Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 199.

⁷⁰ „De a forradalmi munkásmozgalomnak az a természetes törekvése, hogy ne csak nemzetközi, hanem „nemzeti” értelemben is felkutassa a maga őseit és elődjait, egyet kell, hogy jelentsen az ősök alapos kritikájával.” Révai J.: Szabó Ervin helye. i.m. 118.

⁷¹ Révai J.: Marx és az 1848-as. i.m. 125–126.

⁷² Laczkó Miklós: Révai József a magyar történelemről. In: *Uő*: Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok. Bp. 1996. 221. A *Marx és az 1848-as magyar forradalom*hoz írt bevezetés 1940-ben keletkezett, az ebben olvasható aktuálpolitikai célkitűzések tehát 1931–32-ben még nem voltak feltétlenül olyan mértékben kiérlelték, ahogyan azt a szerző 1940-ben beállítani igyekezett. Vö. Cserne P.: Köznemesi felkelő. i.m. 88. 70. jegyzet.

kiadott *Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban* – a népfrontpolitika jegyében – konkrét tartalmi változtatásokat is elszenvedett.⁷³ A változtatások jellemzően a szociáldemokráciát szidalmazó, valamint a demokratikus és polgári átalakulással szemben a forradalmiságot számonkérő részek elhagyásában vagy átalakításában nyilvánultak meg, hogy az így keletkezett újabb szöveg már ne legyen sértő a különböző szociáldemokrata és polgári erők számára, amelyekkel a fasizmus ellen a kommunista pártok szövetségre terveztek lépni. Az eredeti 1931-es Szabó Ervin-tanulmány és az 1940-es előszótól független *Marx és az 1848-as magyar forradalom* tehát – ahogyan ezt Laczkó Miklós már hivatkozott, Révairól szóló művében is kimutatta⁷⁴ – még nem a népfrontpolitikát készítette elő, hanem alapvetően a párton belül jelentkező és válságot okozó „szociáldemokrata elhajlások” elleni elméleti fellépésként kell értelmezni, amelynek lényege a Szabó Ervin által megalapozott „feudális Magyarországról” és „két uralkodó osztályról” szóló elméletek semlegesítése volt.⁷⁵

Ugyanezt támasztja alá Kun Béla Lengyel József *Visegrádi utca* című „történelmi riportázsához” írott előszava: „minden kommunista pártnak külön is kötelessége átnézni a saját múltját, megvizsgálni benne mindazt a salakot, ami a múltból maradt, amit a szociáldemokrata pártokból hozott”.⁷⁶ Szabó Ervin ideológiája nagyon erős hatást gyakorolt a később bolsevizálódó, a háború alatt antimilitarista és „forradalmi pacifista” tevékenységet folytató csoportokra, ennek ellenére

„(e)z az ideológiai forrás nem volt marxista forrás. Szabó Ervin már a 900-as évek elején otthagyta a forradalmi marxizmus talaját. A francia szindikalizmus hatása alá került, és a szó teljes értelmében kispolgári forradalmár lett. Ebből a kispolgári forradalmárságból származott az is, hogy már a háború előtti években a polgári radikalizmus vizeire evezett át. Bár kritizálta a velejéig opportunist, korrupt magyar szociáldemokráciát, ez a kritikája valójában ugyanannak a burzsoáziával való osztályegyüttműködésnek a talaján mozgott, amelyen paktált, üzleteskedett, alkudozott a szociáldemokrata párt vezérkara. A Szabó Ervin kritikája etikai, erkölcsösködő kritika volt csupán a szociáldemokrata pártkorrupcióval szemben.”⁷⁷

Szabó Ervin kritikája tehát a szociáldemokráciával szemben helyénvaló, ő maga azonban kispolgári és idealista elhajlása miatt az antimarxista szindikalizmus felé fordult, és a különböző polgári körökkel folytatott együttműködése miatt az elmélet síkján éppen akkora osztályáruló volt, mint a szociáldemokraták. Azt, hogy a szindikalizmus hatni tudott a Szabóval kapcsolatba kerülő munkásokra, Kun Béla – összhangban Rudas Lászlóval – a szociáldemokráciától való

⁷³ Ennek részletes, filológiai igényű elemzését ld. *Laczkó M.*: Révai-problémák. i.m. 218-225.

⁷⁴ *Laczkó M.*: Révai-problémák. i.m. 289-290. 13. jegyzet.

⁷⁵ *Laczkó M.*: Révai-problémák. i.m. 201.

⁷⁶ *Kun Béla*: Előszó. In: Lengyel József: Mélni a mérhetetlent. I-II. Bp. 1966. II. 5.

⁷⁷ *Kun Béla*: Előszó. i.m. 5.

megundorodás eredményének tekinti,⁷⁸ azzal azonban, hogy elismeri ezeknek a Szabó hatása alá kerülő hús-vér munkásoknak a létezését, meggyengíti a valóságtól elszakadt, elefántcsonttoronyban bujkáló szobatudós Szabó Ervin-kritikákban gyakori motívumát. A változás elsődleges tartalmi szempontja tehát a szociáldemokrata múlttal és a demokratikus átmenet szükségességét hangsúlyozó frakciókkal való leszámolás volt.

A Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban eredeti változata még forradalmi alapon kritizálja Szabó Ervint, aki hibás és retrográd módon lenini helyett szindikalista alapon – és a háború alatti polgári-pacifista és demokrata elhajlása miatt a „szociáldemokrata bázison megrekedve” – bírálta a szociáldemokráciát.⁷⁹ Szabó Ervin 48-értelmezése a kommunista kritikában eddig a pontig nem képezte revízió tárgyát, a vele szembeni kritika középpontjában elsősorban politikai nézetei állottak. Révai – Kun Béla nyomán⁸⁰ – azonban a magyar társadalom fejlődésére vonatkozó elemzését is hibásnak ítéli meg:

Sz. E.-nek nemcsak szindikalista elmélete hibás, nemcsak a forradalmi munkáspárt szerepének értékelésében tévedett, hanem tévedett általában a marxizmus államelméletében, tévedett a nemzetközi munkásmozgalomfejlődési irányzatának értékelésében, tévedett az imperializmus értékelésében, tévedett a magyar 48/49-es forradalom elemzésében és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányzatáról is.⁸¹

Az, hogy Szabó Ervin 1848-at nem polgári forradalomnak értékelte, Révai szerint azért volt problémás, mert így – a Szabó értelmezését hivatalossá tevő szociáldemokraták tevékenységére folytán – a munkásosztály számára a burzsoá demokrácia a feudális uralkodóosztály elleni harcának támogatása marad csupán az egyetlen járható út, és ebben a harcban a célkitűzések minősége folytán nem valósulhat meg a munkások hegemoniája.⁸² Ebben az időszakban tehát a kommunista elméleti stratégia lényege még nem a nemzeti hagyomány mozgalmon belüli fölélesztése és kisajátítása, hanem a szociáldemokraták Szabó Ervin által kidolgozott társadalmelemzésének a leküzdése volt, amely Magyarországon az azonnali proletárforradalom Kun Béla követelményének útjában állt, és anomáliának mutatta az 1919-es kommün létrejöttét.

⁷⁸ Kun Béla: Előszó. i.m. 6.

⁷⁹ Révai József: Szabó Ervin helye. i.m. 126. 175.

⁸⁰ Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 215.

⁸¹ Révai József: Szabó Ervin helye. i.m. 118-119.

⁸² Révai J.: Szabó Ervin helye. i.m. 180.

Az előbbieken tárgyalt 1931-es tanulmány közvetlen folytatásának tekinthető *A 48-as legenda* című, kéziratban maradt szöveg, amelyre Révai utalást is tesz cikkében.⁸³ *A 48-as legendát* Laczkó Miklós jelentette meg először 1976-ban, és keletkezését 1931 és -32 közé datálta.⁸⁴ A szövegben Révai – ahogyan ígérte – az 1948-as események új értelmezését fejti ki Szabó Ervin nézeteivel vitatkozva. Szabó szindikalista ökonomizmusából vezeti le a gazdasági elemek túlhajtott és egyoldalú figyelembevételét és a politikai szempontok szinte teljes elhanyagolását, valamint a szláv nemzetiségek reakciós voltának tagadását, ami szembe megy Marxszal és Engelszel.⁸⁵ Szabó Ervin számlájára írja a szociáldemokraták burzsoáziával megalkuvó és a „szüzi” feudális Magyarországot hirdető politikájának elméleti megalapozását, valamint a baloldal a nemzeti kérdéssel szemben tanúsított közömbösségét is Szabótól származtatja.⁸⁶

A 48-as események analízise nagyjából megegyezik azzal, amit későbbi cikkeiben olvashatunk,⁸⁷ a forradalom kommunista szempontból történő értékelése azonban lényegében különbözik az 1936-os, már a népfrontpolitika jegyében írott tanulmányban olvashatótól. Révai egyértelműen kiemeli, hogy 1848 polgári forradalom volt, de a későbbi „hagyománypolitikai”⁸⁸ pozícióval ellentétben elképzelhetetlennek tartja, hogy a kommunisták bármilyen módon azonosuljanak a 48-as tradícióval:

„Persze nem arról van szó, hogy a munkásság 48/49-et besorozhatná a maga történelmi emlékei közé, (ezt csak csinálja a szociáldemokrácia) nemcsak azért nem lehet erről szó, mert nem saját osztályának története, hanem azért sem, mert – mint látni fogjuk – 48/49 nem volt *népforradalom*. Arról sincsen szó, hogy a munkásságnak a maga cselekvése számára 48/49 forradalmi cselekvésében a történelmi igazolást keresnie. A munkásságnak nincs szüksége arra, hogy holmi történelmi jogokkal támassza alá azt, amire a jogosultságot egyedül osztályérdekeiből származtatja.”⁸⁹

⁸³ „(C)ikkem további részében, (...) a 48/49-es magyar forradalom osztályharcait akarom tárgyalni”. Révai J.: Szabó Ervin helye. i.m. 180.

⁸⁴ Laczkó Miklós: *A 48-as legenda*. Történelmi Szemle 19. (1976) 3. 458.

⁸⁵ Révai József: *A 48-as legenda*. In: Szabó Ervin történeti írásai. Szerk. Litván György. Bp. 1979. 615–616.

⁸⁶ Révai J.: *A 48-as legenda*. i.m. 618–619. Révai szerint ez a közömbösség akadályozta a kispolgári és paraszti elemekkel a proletariátus hegemoniájával kötött szövetséget, és vezetett a Habsburgokkal való lepaktálásig, valamint a „trianoni rablóbékeszerződés” elleni forradalmi harcot is lehetetlenné tette. A trianoni békeszerződés elítélése már a húszas évek kommunista publicisztikájának szerves részét képezte. A szerződést a nyugati imperialista hatalmak Magyarországot a kisantant-országok imperialista törekvéseinek kiszolgáltató diktátumaként értékelte, amellyel kapcsolatban a munkásság nem foglalhat el semleges álláspontot. Vö. Szesztay Ádám: Révai József. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 1998. 222–223. Ezen kívül a Tanácsköztársaság területvédő politikája melletti kitartás is magyarázza a nemzeti szempont a népfrontos fordulat előtti jelenlétét.

⁸⁷ „A magyar 48-as forradalom nem volt plebejus forradalom, de ebből még nem következik, hogy nem volt polgári forradalom se.” Révai J.: *A 48-as legenda*. i.m. 618.

⁸⁸ Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*. Bp. 2018. 125.

⁸⁹ Révai J.: *A 48-as legenda*. i.m. 620.

Amint láttuk, a Szabó Ervin-probléma újbóli aktualizálásának oka elsősorban a szociáldemokrata múlttal, és az ahhoz kapcsolódó „feudális Magyarország”-elgondolással való leszámolás, és az azonnali proletárforradalom realitásának alátámasztása volt. Ennek eszközeként szükség támadt Szabó Ervin 48-as forradalomra vonatkozó nézeteinek revíziójára és alapos kritikájára, a függetlenségi hagyomány és a nemzeti múlt „árvalányhajás” heroizmusának kisajátítása azonban még nem kezdődött meg. A kommunista kritika tárgyát elsősorban a szindikalizmus és az abból következő ökonomizmus képezte, amelyeket a 48-as események és a magyar társadalom hibás elemzésének közvetlen forrásaként jelöltek meg; ezen kívül még a nemzeti szempont elhanyagolása is fölmerült, ennek azonban egyelőre nem identitásharcos okai voltak. Ahogy Litván György hangsúlyozza, az objektív tényezők mindenképpen hozzájárultak a kommunista Szabó Ervin-kép negatívvá válásához, azonban a már a húszas évek első felében megjelenő kritikus hangok, amelyek nem egyedül a szindikalizmus bírálatával foglalkoztak, mutatják, hogy Szabó Ervin megítélése nem csak a pártirányvonal változásával alakult át. A szabóervini életmű immanens módon összeférhetetlen a leninizmussal, és ezt az olyan tájékozott és alaposan képzett mozgalmárok, mint Kun, Révai és Lukács észre is vették.⁹⁰ A kellemetlen különbségek akkorák voltak, hogy hosszú távon nem maradhattak a felszín alatt. A kommunisták fokozatos elfordulása Szabó Ervintől tehát a legaktuálisabb pártérdek érvényesítése mellett Szabó elméleti álláspontjának megtagadásért kiáltó antietatizmusából, az egyénnek nagy teret hagyó történetfilozófiai elemeiből, a pártos szervezeti forma elutasításából és egyéb „*libertaire*” és szabadgondolkodó nézeteiből is következett. Mivel ezt az összeférhetetlenséget a kommunisták fölismerték, és letettek arról, hogy Szabó Ervint maguk közül valónak mutassák, megkockáztathatjuk, hogy értelmezésük ennyiben helyes volt.

3.3. A népfrempolitika hatása

A népfrempolitika a Hitler hatalomra jutására adott szovjet válaszlépés volt, amelynek értelmében az imperialista nyugati országok egységes tömbje helyett a fasiszta Németország vált a Szovjetunió fő ellenségévé.⁹¹ A Komintern VII. kongresszusának határozata szerint Németországgal szemben a világszerte létező és Moszkvából irányított kommunista pártoknak széles és ideológiailag heterogén egységfrontot kell alkotniuk, amelyet az antifasizmus közös meggyőződése köt össze.⁹² A fasiszmus fenyegetésével szemben a szociális forradalom

⁹⁰ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 253.

⁹¹ Kovács D.: Nemzetfelfogás. i.m. 107–108.

⁹² Komját Irén: Népfrempolitika az európai munkásmozgalomban. Bp. 1967. 13.

célkitűzésének helyébe a demokratikus és nemzeti törekvések léptek, és ezek a megfontolások olyan erősek voltak, hogy például Spanyolországban a polgárháború idején – ahogyan azt Orwell saját bőrén is megtapasztalta – éppen „a kommunista párt vetette latba egész súlyát a forradalom ellen”, és egyértelművé tette, hogy „Spanyolországban nem a munkásellenőrzés a cél, hanem a polgári demokrácia”.⁹³ Az antifasiszta egységfront kiépítése érdekében átalakult a kommunisták fasizmus-felfogása is: már nem úgy tekintettek a fasizmusra, mint a „fináncsőke legreakciósabb diktatúrájára”⁹⁴, amely a kapitalista világ fejlődési tendenciája, hanem egy az egész civilizált világot fenyegető barbár eszmeként, amelynek legyőzése érdekében közös platformra kell helyezkedni a legkülönbözőbb beállítottságú (polgári, szociáldemokrata sőt klerikális) csoportokkal is.⁹⁵ A fasizmussal szembeni védekezés általános imperatívusza mellett figyelembe kellett venni az egyes országok társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságait,⁹⁶ és ezek alapján kialakítani azt a részleteiben egyedi stratégiát, amellyel a mozgósítható erőket a Németország elleni harc érdekében be lehet csatornázni.

Magyarországi munkásmozgalom hagyományos szociáldemokrata és a Tanácsköztársaság alatt színre lépett bolsevik irányvonala is harcosan internacionalista volt, a népfrontpolitika követelményének megfelelően azonban megkezdődött egy kommunista nemzetfelfogás kialakítása, amely nagyban épített a 48-as függetlenségi hagyományra és a németellenességre. Ezen törekvések útjában mint semlegesítendő elméleti akadály állott ismét Szabó Ervin.

Révai József 1936-os *Szabó Ervin és az 1848-as magyar forradalom* című tanulmánya már a népfrontgondolattal tiszta összhangban folytatja Szabó Ervin kritikáját. A korábban már fölmerülő elemek közül a 48-as forradalomra vonatkozó nézeteket emeli ki, és egyedül ezekre irányítja rá bírálatának fókuszát. A szöveg nyitó bekezdése megteremtí a szükséges kontextust, és elénk tárja a tételmondatot:

„A fasizmus elleni harc, a fasiszta háborús uszítók nemzeti demagógiájának leálcázása azt követeli tőlünk, hogy a magyar nemzeti múlt nagy cselekedeteit és eseményeit, melyek az emberi haladás ügyét szolgálják, megtanuljuk saját múltunknak érezni. *A magyar történelem múlt századbeli eseménye, melyre mi, magyar*

⁹³ Orwell, George: Hódolat Katalóniának. Ford. Bethlen János, Tóth László. Bp. 1989. 65.

⁹⁴ Pankovits József: Az olasz baloldal Antonio Gramscitől a Demokratikus Pártig. Bp. 2010. 74. Révainál: „A fasizmus a fináncsőke diktatúrájának politikai formája a kapitalizmus általános válságának, haldoklásának idején”. Révai J.: A 48-as legenda. i.m. 613.

⁹⁵ Kovács D.: Nemzetfelfogás. i.m. 118.

⁹⁶ Komját I.: Népfrontpolitika. i.m. 9–10.

kommunisták, nemzeti büszkeséggel gondolunk: az 1848-49-es magyar forradalom (kiemelés tőlem – E. B.).⁹⁷

Révai azt írja, Szabó Ervin 48 forradalmiságát és nemzeti jelentőségét tagadó álláspontja akadályozza a pártot aktuális politikai céljainak elérésében.⁹⁸ A „nemzeti kuruckodással” szemben a munkásságnak „a múlt és jelen nemzeti harcai iránti közömbösség” ideológiáját igyekezett előállítani, ezért jelentette ki: 1848-1849 nem volt forradalom. „De a nacionalizmus mérgének nem ellenmérge a nemzeti kérdésekkel szemben való nihilizmus.”⁹⁹ Révai szerint Szabó csak a feudális jogaihoz ragaszkodó arisztokráciát látta, de a lebecsülte a liberális nemest, aki megszabadulva az ősiség terhétől, földjeit a felvett hitelből modern árutermelő nagybirtokká óhajtotta átalakítani.

„(...) 1948 Magyarországnak termelési és társadalmi rendje nem szűzi, érintetlen feudalizmus volt, hanem oly feudalizmus, melyet a kapitalizmus már megbomlasztott[.] (...) [A] liberális nemes mellett kitermelődött az iparnak és a kereskedelemnek, egyszóval a burzsoáziának az a minimuma, amely nélkül a forradalmi erőfeszítés, mely a feudalizmus és a nemzeti függés bilincseit akarja összetörni, csak történelmi zsákutcába vezetett volna.”¹⁰⁰

A 48-as forradalom két fő kérdése Révai szerint a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás volt. Szabó Ervin azonban a nemzeti törekvésekben a „középkori rendi sérelmi politikát” vélte fölfedezni, ami valóban jelen volt ugyan, de „(a) nemzeti függetlenségért való harc épp olyan kérdések miatt robbant ki, amelyek a rendi Magyarország nemesi felkeléseinek követelései között elképzelhetetlenek lettek volna: azért folyt a harc, hogy a fiatal magyar állam rendelkezessék-e (sic!) azokkal az erőforrásokkal, amelyekkel meggyorsíthatta volna az ország polgári, ipari fejlődését. Nem a régi nemesi sérelmi politika alapján történő inszurrekció volt 1848, hanem *egy újjászülető polgári nemzet szabadságharca* (kiemelés tőlem – E. B.).”¹⁰¹ A liberális nemesek vezette szabadságharcnak a burzsoázia csak a hajtóereje volt, ezért a honvédelmet éppen olyan felemásan lehetett csak megvalósítani, ahogyan a jobbágyfelszabadítást. Révai – Marxra hivatkozva – azt írja, a honvédelmet nem lehetett összekapcsolni az agrárforradalommal, hiszen ha a nemesség önként lemond úrbéri jogairól, a „saját árnyékán kellene átugornia”, saját osztályérdekeivel szemben cselekedne.¹⁰²

⁹⁷ Révai József: Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom. In: Válogatott történelmi írások. I-II. Szerk. P. Majlát Auguszt. Bp. 1966. I. 112.

⁹⁸ Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 112.

⁹⁹ Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 113.

¹⁰⁰ Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 114.

¹⁰¹ Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 115.

¹⁰² Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 115-16.

A 48-as forradalom ugyan nem demokratikus (hiszen vezető osztálya a középnemesség volt, a feudalizmussal való leszámolás „plebejus” módját csak Petőfi és Tancsics képviselte), de mindenképpen polgári volt, a kapitalista viszonyoknak ágyazott meg, mert burzsoá osztályérdekeket elégített ki.

Szabó Ervin 1848-ról megalkotott értelmezése Révai szerint a burzsoáziával megalkuvó szociáldemokrata párt politikájának alátámasztása lett, a „sovinisza legendagyártással szemben” képviselt „nemzeti nihilizmusa” pedig a Kristóffyval kötött paktumhoz, és a Habsburgokkal való kiegyezéshez vezette a szociáldemokráciát. Szabó Ervin álláspontjának értékelése és bírálata végeztével kifejti 1848 ezzel szemben álló új, kommunista értelmezését:

„A 48-as forradalom: polgári forradalom volt. Büszkék vagyunk heroizmusára, és hirdetjük, hogy minden, ami bátor és hősi, ami támadó és rettenthetetlen volt benne: a mi múltunk és a mi örökségünk. Nem a Lamberggel paktáló Batthyányval, hanem a császári komisszárt lámpavasra akasztó pesti néppel, nem a Windischgrätznél békéért kolduló Deákkal, hanem a hadsereget szervező Kossuthal vállaljuk a közösséget, nincs közünk a Batthyány-kormányhoz, de közünk van a forradalmi Honvédelmi Bizottmányhoz, nem a mienk Görgey és politikai hátvédje, a „békepárt”, de miénk – és senki másé – Petőfi és Tancsics, a márciusi ifjúság és a vörös sipkások, a 49-es forradalmi hadseregnek hős parasztkatonái.”¹⁰³

A Szabó Ervinnel, illetve a neki tulajdonított nézetekkel való leszámolás tehát a nemzeti függetlenségi hagyomány kisajátítása miatt vált ismét fontossá, és hozzájárult a fasizmus ellen létre hozott egységfront ideológiájához.

A harmincas évekre vonatkozóan érdemes még röviden megemlíteni Stolte István tevékenységét is,¹⁰⁴ aki – miután megbízhatatlansága miatt kizárták a pártból és egy kis trockista csoport szellemi vezetője lett – a sztálinista irányvonallal szembeni, aktuálpolitikai küzdelemhez használta föl Szabó Ervin alakját,¹⁰⁵ és 1934-ben egy vékony füzetkében kiadta a *Pártfegyelem és egyéni szabadságot*, amelyet saját előszavával helyezett bele új kontextusába.

4. A Rákosi-korszak

Révai József odaadó munkájának eredményeképpen minden szál elszakadt, amellyel Szabó Ervint a kommunisták addig magukhoz kötötték. A negyvenes években már kritizálásával is majdnem fölhagytak, ezzel párhuzamosan viszont a szociáldemokraták ismét elkezdtek – mint dicsőséges őseit – előtérbe helyezni. Halálának huszonötödik évfordulója

¹⁰³ Révai J.: Szabó Ervin és a 48-as. i.m. 117.

¹⁰⁴ Stoltéról ld. Hajdu Tibor: Júdás mindig velünk van. Két különös karakter: Stolte István és Cseresnyés Sándor. Valóság 35. (1992) 12. 52–64.

¹⁰⁵ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 253.

alkalmából 1943-ban hatalmas megemlékezést tartottak, amelynek során mohón rávetették magukat a gazdátlanul maradt Szabó Ervinre, és munkássága számukra kellemetlen aspektusainak egyszerű elhazudásával mindenestül birtokukba vették a nagy gondolkodót.¹⁰⁶ Amikor a kommunisták a világháború után pozícióba kerültek, ezek a tendenciák még inkább kibontakoztak. Amíg a kommunista oldalon a Révai-féle értelmezés elnyerte abszolút monopol helyzetét, a szociáldemokraták könyvtárat és klubot neveztek el Szabó Ervinről, 1946-ban kiadták a *Társadalmi és pártharcokat*, majd 1947-ben *A tőke és a munka harcát*,¹⁰⁷ és az addigiakkal ellentétben Szabó munkásságának egyre inkább a forradalmi elemeit kezdték kiemelni.¹⁰⁸ A kommunisták addig csujjogatták a nemzeti függetlenség kurucos jelszavait, hogy ezt a „darutollas marxizmusukat” Szabó Ervin egyszer csak megelőzte bal felől, és a szociáldemokraták Szabóban vélték fölfedezni a valódi internacionalista eszméket hordozó, autentikus marxizmus teoretikusát.¹⁰⁹ A kommunistákat természetesen nagyon szíven ütötte, hogy éppen a megalkuvó, osztályáruló, egykori „szociálfasiszta” semmirekellők – akikkel ráadásul, a hatalomra jutás érdekében együtt kellene működni – oktatják őket forradalmiságra és internacionalizmusra, és igyekeztek valamiképpen választ adni Szabó Ervin kellemetlen méreteket öltő ünneplésére.¹¹⁰ 1946-ban adták ki újra Révai 1931-es tanulmányát (a főtebb tárgyalat módon megváltoztatott formájában), és a Társadalmi Szemlében megjelent Mód Aladár – a *Társadalmi és pártharcok* Népszava-kiadására válaszul – *Szabó Ervin és a munkásegység útja* című tanulmánya.¹¹¹

A tanulmány összességében üdvözlí a könyv kiadását, és Szabó Ervin emlékének életben tartását, akit „nemcsak a Szociáldemokrata Párt balszárnya, hanem a Magyar Kommunista Párt is” szellemi előfutárának tekinthet, azt azonban nagy hibának tartja, hogy Jászi Oszkár 1921-es „kommunista- és szovjetellenes” előszavát is meghagyták a kötet elején.¹¹² A kritikátlan ünneplés helyett Szabó Ervin kritikus felülvizsgálatát tartaná kívánatosnak, amely lehetővé tenné az első világháború előtti baloldal hibáinak kiküszöbölését és a kommunista párt elszigetelődésének elkerülését. Elismeri Szabó Ervin érdemeit az opportunizmussal szembeni harcban, de még abban is, hogy egyáltalán foglalkozott 1848-cal, a pártos szerveződési forma

¹⁰⁶ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 250.

¹⁰⁷ Szabó Ervin bibliográfia. Szerk. Remete László, Pataki Ferenc. Bp. 1977. 58, 42.

¹⁰⁸ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 254–255.

¹⁰⁹ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. 255–256.

¹¹⁰ Szabó politikai és könyvtárosi tevékenységének szétválasztását jól mutatja, hogy a Fővárosi Könyvtárat 1946-ban a durva elutasítás mellett is róla nevezték el. Remete László: Szabó Ervin a bibliológus és könyvtárszervező. Párttörténeti Közlemények 23. (1977) 4. 214.

¹¹¹ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. 256. Réti László ezzel szemben kritikai enyhítés nélkül a kommunista mozgalom nagy előharcosának nevezi. Réti László: Párttörténeti kiállítás. Társadalmi Szemle 16. (1946) 10. 773.

¹¹² Mód Aladár: Szabó Ervin és a munkásegység útja. Társadalmi Szemle 16. (1946) 7. 502.

és a dialektikus módszer elvetése miatt azonban egyértelműen antimarxistának tartja.¹¹³ Mód szerint a Szociáldemokrata Párt azzal, hogy „doktrinér” módon kitart Szabó Ervin hibás felfogása mellett, a nemzeti politikával szembeni „saját negatív álláspontját igyekszik alátámasztani Szabó Ervin tekintélyével”.¹¹⁴ A munkásosztálynak – a lenini úthoz hasonlóan – a munkás-paraszt szövetségre kell törekednie, és célja a munkásvezetés alatt álló demokratikus átalakulás kell, hogy legyen, ezt azonban a szociáldemokraták – Szabó korlátozott álláspontja mellett kitartva – nem hajlandóak fölismerni. „A kommunisták nemzeti politikája [...] nem „taktika”, hanem a monopolkapitalizmus szakaszán a munkásosztály nemzetközi harcának szükségszerű velejárója, szerves része, fő politikai vonala.”¹¹⁵

Amíg a korábbi időszakok kommunista értékelései Szabó Ervint szociáldemokrata talajon álló, a liberalizmus irányába elhajló kispolgári figurának állították be, addig Mód Aladár – a pártirányvonal megváltozásának következtében – éppen a „balos-szektség” szociáldemokrata irányvonal megjelenésének alapjaként, mint a nemzeti egység és a kommunisták a szociáldemokratákkal („testvérpártjukkal”!) kötött szövetségének megvalósítását akadályozó túl radikális tényezőként mutatja be Szabó Ervin alakját.¹¹⁶ A két párt tevékenységét Mód a következőképpen értékeli: „meg tudjuk különböztetni, az igazi nemzeti politikát a darutolltól, a marxizmust az osztályharc jelszavával való hangoskodástól”.¹¹⁷ Talán a szociáldemokratáknak tett gesztusként értelmezhető, hogy 1949-ben, már a két párt egyesülése után a Szikra is kiadta a Társadalmi és pártharcokat, amelyhez bevezetésként hozzacsapták Révai József 1931-es cikkét, hogy a mű kémhatását valamicskét semlegesítsék.

Az ötvenes évek előre haladtával a Rákosi-korszak végéhez közeledve került csak elő újra Szabó Ervin neve. 1955-ben jelent meg Litván György *Szabó Ervin politikai tevékenysége* című cikke, amely még félig-meddig Révai József nyelvén íródott. Litván rendkívül jelentősnek ítéli Szabó könyvtárosi tevékenységét, gyakorlati passzivitását azonban több mint problémásnak tartja. Ezt a passzivitást elméletének hibáival és ellentmondásaival magyarázza,¹¹⁸ amelyeket „Révai elvtárs” tanulmányában „a marxista dialektika legjobb hagyományaihoz méltó módon” már kielemezett.¹¹⁹ Elsősorban az elmélet és a gyakorlat ellentmondását emeli ki Szabó életútjából, amelyet elméletének szindikalista és liberális elemei

¹¹³ Mód A.: Szabó Ervin és a munkásegység. i.m. 503.

¹¹⁴ Mód A.: Szabó Ervin és a munkásegység. i.m. 507.

¹¹⁵ Mód A.: Szabó Ervin és a munkásegység. i.m. 508.

¹¹⁶ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 257.

¹¹⁷ Mód A.: Szabó Ervin és a munkásegység. i.m. 511.

¹¹⁸ Litván György: Szabó Ervin politikai tevékenységéről. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője 1. (1955) 3. 61.

¹¹⁹ Litván Gy.: Szabó Ervin politikai. i.m. 60.

gerjesztettek. Szabó Ervint „félanarchistának”, liberálisnak és idealistának ítéli, és azt írja, a szociáldemokrácia belső ellenzéki csoportjának vezetőjeként kialakított „pártkoncepció szöges ellentétben áll a pártról szóló marxi-lenini tanításokkal.”¹²⁰ A cikk a korábbi írásokhoz képest jóval magasabb színvonalon, forrásokkal alátámasztva mutatja be Szabó politikai tevékenységét, a bevezetőben olvasható értékelésében azonban nem szakad el Révai álláspontjától. A cikk célzottan Szabó gyakorlati tevékenységét vizsgálja, mélyebb elméleti fejtegetésekbe nem bocsátkozik, és kijelenti: „tettei jobbak voltak elméleténél”.¹²¹ Az életút legpozitívabb vonulataként az antimilitarista mozgalomban játszott szerepét emeli ki, és ennek kapcsán a bécsi emigráció a húszas évek elején keletkezett cikkeinek értelmezéséhez visszatérve kijelenti: „Mindez érthetővé teszi, miért tartjuk őt minden elméleti eltévelyedése és gyakorlati botlása ellenére a magyar forradalmi munkásmozgalom egyik ősenek.”¹²² Litván – aki a cikk megjelenésekor már Nagy Imre reformpolitikájának aktív támogatója volt¹²³ – ebben a nagyon korai cikkében ügyesen állítja be a Révai által előírt álláspont és saját, jóval pozitívabb megítélésének arányát, és közeledni kezd a húszas évek elejére jellemző kommunista nézethez, amely szerint Szabó Ervin mégiscsak forradalmi megalapozója a halála után teret nyerő bolsevik tevékenységnek.

5. 56 után

Az 56-os forradalom és az azt követő desztalinizációs folyamat hatása Szabó Ervin megítélésének változásában is tetten érhető. 1957-ben (Szabó születésének 80. évfordulóján) nagy emlékünnepséget tartottak, amelyen Haász Árpád – volt galileista, Szabó Ervin egykori tanítványa – beszédében előadta a fiatal MSZMP új, Szabó Ervinre is vonatkozó emlékezetpolitikai programját:

A Magyar Szocialista Munkáspárt egyik feladatául tűzte ki a munkásmozgalom történetének felülvizsgálását, mindenfajta egyoldalúságtól, torzítástól való megtisztítását. Amikor mai emlékünnepeinken felelevenítik Szabó Ervin nagyszerű emlékét, pártunk e célkitűzésének szellemében cselekszenek, hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkásmozgalom fiatalabb generációi az eddiginél jobban ismerjék mozgalmunk követésre méltó embereit, akiknek sorában Szabó Ervin kimagasló helyet foglal el.¹²⁴

¹²⁰ Litván Gy.: Szabó Ervin politikai. i.m. 64.

¹²¹ Litván Gy.: Szabó Ervin politikai. i.m. 70.

¹²² Litván Gy.: Szabó Ervin politikai. i.m. 79.

¹²³ Gál Éva: Lejáratás és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében. Bp. 2013. 350.

¹²⁴ Haász Árpád: Emlékbeszéd Szabó Ervin születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepségen. In: Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968. 213–214.

Szabó Ervinből ismét a magyar forradalmi munkásmozgalom őse lett,¹²⁵ akinek tévedéseit „a munkásság legöntudatosabb képviselői, a kommunisták már régen felszámolták”¹²⁶, és emiatt immár előtérbe férkőzhetnek érdemei is. Révai értelmezése azonban a forradalmat követően is meghatározó jelentőségű maradt,¹²⁷ ezért ezt az időszakot vizsgálva azt érdemes elsőként megállapítani, melyek azok a lényegi változások, amelyek Révai József tanulmányához (1946-os változat!) képest beállottak, illetve milyen elemek éltek túl az egyre nagyobb kritikai igényvel fellépő hozzászólók gyomlálását.

Már Gedő András 1957-es *Szabó Ervin és a marxista filozófia* című cikke is változásokat mutat Révai koncepciójához képest. Szabó Ervint a marxizmus fejlődésének minden országban elkerülhetetlen „vajúdási” szakaszához sorolja, amelynek elméleteiben objektív okokból hemzsegnének a tévedések és a hibák, de ítélete összességében a következő: „A marxista ideológia magyarországi fejlődését tekintve, az ő [Szabó Ervin] elméleti tevékenységének progresszív mozzanatai folytatták – felette ellentmondásosan – a hetvenes, nyolcvanas évek Frankel nevével fémjelzett forradalmi kezdeményezéseit, és voltak, a következtetlenségek és tévelygések ellenére is, a Kommunista Párt kialakulásának, a leninizmus befogadásának előkészítői.”¹²⁸ Gedő voltaképpen visszatér ahhoz a nézethez, amelyhez Litván György 1955-ös cikkében még csak közeledett, és Szabó Ervin alakját visszaszerzi a szociáldemokratáktól a kommunisták számára: „Szabó Ervin hagyatéka mégsem az övék, a tévedéseire hivatkozó reformistáké és ingadozóké, hanem a hibáit kritizáló kommunistáké!”¹²⁹ A kritizálandó hibák – ahogyan korábban is – elsősorban az „antimarxista” szindikalizmus, az erkölcsi idealizmus és a történelmi materializmus „kispolgári és idealista”¹³⁰ félreértése. Gedő szerint Szabó – következett ez a marxizmus magyarországi fejlettségének állapotából – elfogadta a történelmi materializmust, a dialektikus materializmust azonban elvetette, és emiatt a történelem materialista szemléletét nem mint egy világnézeti rendszer részét sajátította el, csupán módszerként alkalmazta.¹³¹ A dialektika elvetése miatt nem volt képes föloldani a szubjektum és az objektum közötti ellentmondást, és a dialektikus materializmus helyén tátongó űrt a polgári társadalomtudományokból vett elemekkel töltötte fel, így jött létre a Szabó-féle történelmi materializmus, egy polgári, pszichologista, antropologista és pozitivista torzszülött.

¹²⁵ Haász Á.: Emlékbeszéd. i.m. 216.

¹²⁶ Haász Á.: Emlékbeszéd. i.m. 220.

¹²⁷ Még 1975-ben is a kommunista Szabó Ervin-felfogás standard művének számított. Laczkó M.: Révai-problémák. i.m. 210.

¹²⁸ Gedő András: Szabó Ervin és a marxista filozófia. Párttörténeti Közlemények 3. (1957) 1. 67.

¹²⁹ Gedő A.: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 97.

¹³⁰ Gedő A.: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 71.

¹³¹ Gedő A.: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 81.

Mindezek miatt az 1848-as forradalomról kialakított nézetei is – Révai magyarázatával összhangban – hibásak voltak, és emiatt Szabó nem juthatott el a polgári forradalom problémájának lenini megoldásáig. Gedő összességében nagyra értékeli Szabó Ervin nevelő és ellenzéki tevékenységét, de emellett kiemeli elméleti hibáinak tartósan káros hatását, és elsősorban objektív körülményekkel¹³² magyarázza a reformizmustól megundorodott forradalmár őszinte útkeresésének tévelygéseit, „de ennek a keresésnek, ennek a törekvésnek a reformizmus elleni tendenciája a leninizmus, a Kommunista Párt felé is mutatott.”¹³³ Szabó munkássága Gedő szerint tehát a marxizmus magyarországi fejlődésének, „vajúdási” szakaszának ellentmondásokkal és tévedésekkel teli terméke, ami azonban mégiscsak előkészítette a lenini eszmék számára a terepet. Szabó Ervin föltette az imperializmus korának fontos kérdéseit, „kérdései jelentősek, megoldásai általában tévútra vezetnek.”¹³⁴

1958-ban Révai József a negyvenedik halálozási évforduló alkalmából a Népszabadságban az új irányvonalnak engedve egy hasábon keresztül méltatja Szabó Ervint, hogy utána másik négy hasábon keresztül megismételje régi kritikáját, amelyben a 48-as forradalom kérdése már csak említés szintjén kap helyet, és inkább a húszas évekre emlékeztető szempontok szerint építi fel cikkét. Szabót Révai továbbra is „tragikus alaknak” tartja, akinek két legnagyobb hibája a szindikalista pártellenesség és a tömegmozgalomtól való elszakadás.¹³⁵ Ez a cikk volt Révai József utolsó megnyilatkozása a Szabó Ervin-problémával kapcsolatban, kevesebb, mint egy évre rá távozott az élők sorából.

Az 56-os forradalom utáni időszakban tehát Szabó Ervint ismét visszaengedték a kommunista mozgalom nagy elődei közé, a negyvenes-ötvenes évek hallgatása után elkezdték kiadni a műveit, és egyre több tudományos cikk foglalkozott a tevékenységével. A továbbiakban nem célozom a Kádár-korszak teljes Szabó Ervin-irodalmának a bemutatása, csupán a főbb vonalak kiemelésére törekszem. 1958-ban kiadták a *Szabó Ervin válogatott írásai* című kötetet, amelyet Litván György szerkesztett, de letartóztatása és bebörtönzése miatt nevét a könyvben nem tüntették fel.¹³⁶ A könyv bevezetőjeként szolgáló életrajzban Litván elvégzi a szindikalizmus kritikájának ujjgyakorlatát, és Szabó Ervint a századelő munkásmozgalmának egyik legfontosabb teoretikusaként mutatja be, aki azonban – pártellenessége miatt –

¹³² Magyarországon a forradalom feltételei a huszadik század elején objektíve érettek voltak, a szubjektív tényezők azonban nem eléggé. Vö. *Gedő A.*: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 69–70.

¹³³ *Gedő A.*: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 97.

¹³⁴ *Gedő A.*: Szabó Ervin és a marxista. i.m. 95.

¹³⁵ *Révai József*: Szabó Ervin. Népszabadság, 1958. szeptember 30. 4.

¹³⁶ Litván 1974-ben megjelent monográfiájában már saját szerkesztéseként hivatkozhat a műre. *Litván György*: Szabó Ervin. (Életek és korok 20.) Bp. 1974. 267.

évtizedekkel késleltette a marxizmus hazai fejlődését és a lenini út megtalálását.¹³⁷ Soós Pál 1957–1958 folyamán írott doktori disszertációjában egyenesen arra vállalkozik, hogy Révai József bírálatának egyes elemeit a Szabó Ervin-életmű vonatkozó részeinek friss, kritikai elemzésével összevetve vizsgálja fölül.¹³⁸ 1963-ban jelent meg Kemény István tanulmánya, amelyben Szabó Ervin és a szociáldemokrata párt belső ellenzékének történetét dolgozta fel,¹³⁹ 1964-ben a két évvel korábban szabadult Litván György közölte Szabó nemzetközi levelezésének néhány újonnan előkerült darabját,¹⁴⁰ 1968-ban Schlett István írt a Társadalomtudományi Társaságban Lukács Györggyel és Fogarasi Bélával folytatott etikai idealizmus-vitáról.¹⁴¹ Schlett Szabót egyértelműen marxistának ítéli meg, és nem csak az antimilitarista mozgalomban betöltött gyakorlati szerepe kapcsán, de elméleti szinten is a leninizmussal rokon gondolkodóként mutatja be.¹⁴² Schlett István cikke a Kádár-korszak alatt megalkotott, kommunista szemszögből talán legpozitívabb Szabó Ervin-értelmezés. Ugyanebben az évben jelent meg Mucsi Ferenc egy tanulmánya, amelyben Szabót az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság legkimagaslóbb szellemi előkészítőjeként mutatja be.¹⁴³ 1977-ben, Szabó születésének centenáriumán a Párttörténeti Intézetben tudományos emlékülést rendeztek a tiszteletére, amelynek anyaga a *Párttörténeti Közleményekben* jelent meg.¹⁴⁴ A születési és halálozási évfordulókhoz kapcsolódó megemlékezések jellemzőek voltak, de ezektől függetlenül Szabó nem volt folyamatos diskurzus tárgya.

A Kádár-korszakban a tudományos élet valamilyen szintű „liberalizációjával” lehetőség adódott bizonyos véleménykülönbségekre: Schlett István és Mucsi Ferenc a bécsi emigráció kommunista szempontból pozitív értékeléseihez nyúltak vissza, ezen kívül akadtak főként filozófiai alapú kritikák, bírálatok,¹⁴⁵ és megjelentek azok a hangok is, amelyek Szabó Ervint nem tartották a bolsevikokkal rokon gondolkodónak, és éppen emiatt viszonyultak hozzá

¹³⁷ Szabó Ervin válogatott írásai. i.m. 13.

¹³⁸ Soós P.: A Szabó Ervin-probléma. i.m. 78. 35. jegyzet. A disszertáció keletkezésének körülményeit és a témaválasztás miértjét Soós Pál szempontjából érdemes volna alaposabban megvizsgálni.

¹³⁹ Kemény István: Szabó Ervin és a Világosság. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962. Bp. 1963. 304-325.

¹⁴⁰ Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levélhagyatéka tükrében. Történelmi Szemle 7. (1964) 1. 26–62.

¹⁴¹ Schlett István: Szabó Ervin és az „etikai idealizmus” vitája 1918-ban. Valóság 11. (1968) 10. 95-100.

¹⁴² Schlett ezt Szabó Ervin egyéni tudatosságot előtérbe állító történelemértelmezésére alapozza, amelyben a lenini élcsapat csírát véli fölfedezni.

¹⁴³ Mucsi Ferenc: Szabó Ervin politikai tevékenysége az első világháború idején Párttörténeti Közlemények 14. (1968) 4. 71.

¹⁴⁴ Nemes Dezső, Szűcs László, Soós Pál, Mucsi Ferenc, Litván György, Kende János, Jemnitz János, Remete László: Tudományos emlékülés Szabó Ervin születésének centenáriumán. Párttörténeti Közlemények 23. (1977) 4. 159–214.

¹⁴⁵ Ld. pl. Nagy Endre: Szabó Ervin ellentmondásai. A dialektika problémája Szabó Ervin gondolkodásában. Magyar Filozófiai Szemle 21. (1978) 4. 505–527.

tisztelettel, és tápláltak feléje szimpátiát. E harmadik kategóriába tartozik első sorban Litván György.

Mielőtt azonban belekezdenénk Litván György tárgyalásába, feltétlenül ki kell térnünk Soós Pálra, akinek besorolása valamivel bonyolultabb feladat. Ő is részt vett 56-os diáktüntetésekben, ami miatt érték is bizonyos retorziók, és a forradalom után nem is lépett vissza a pártba,¹⁴⁶ a szerepvállalás és a megtorlás azonban nagyságrendekkel kisebb volt, mint Litván esetében. Szellemi fejlődésének nyomon követéséhez és motivációinak feltárásához nagy segítséget nyújthat Soós nehezen hozzáférhető tanulmánykötete¹⁴⁷, valamint fentebb említett, 1958-as disszertációja, amelyben Révai József állításainak módszeres kritikájával foglalkozik. Megvizsgált művei alapján Soós Pál Szabó Ervinnek a Kádár-korszakban igen szalonképes, marxista kritikáját valósította meg, Szabót a lenini eszmék megalapozójának mondta,¹⁴⁸ és voltaképpen Haász Árpád programja szerint járt el, célja Révai által teremtett dogmatikus akadályok leküzdése és a „Szabó Ervin-probléma marxista igényű, tudományos tisztázása”¹⁴⁹ volt. A vizsgált szövegek kontextusukban történő értelmezése még jelen van elvégzendő feladatként.

Litván György – ahogyan ő maga megfogalmazta – a világháború alatt ifjú korukat élő zsidók „utat tévesztett nemzedékéhez” tartozott, amelynek tagjait a szélsőjobb oldali rezsimek első számú áldozataként 1945-ben valóban úgy érezhették – mint a *Fényes szelek* Andrása – hogy a szovjetek „tényleg felszabadították” őket, és egy új világekorszak eljövételébe vetett hitük, valamint a viszonylagos jólétben élők esetében „osztálybüntudatuk” folytán sztálinistává lettek, és csatlakoztak a kommunista párthoz.¹⁵⁰ Litván néhány évi lelkes pártaktivizmus után szembefordult a sztálinizmussal, és 1953-tól kezdve Nagy Imre támogatója lett, 1956-ban Rákosi lemondását követelte egy pártaktíván,¹⁵¹ és a forradalom „utóvédharcainak” is tevékeny résztvevője volt, majd a Mérei–Fekete-per harmadrendű vádlottjaként hat évi börtönbüntetésre ítélték, négy év után szabadulhatott.¹⁵² Ezután fokozatosan visszafogadta magába a tudományos

¹⁴⁶ *Sári Szilvia*: Fél évszázad a kultúra szolgálatában. Dr. Soós Pál: Művelődés-politika-tudomány. Tudásmenedzsment 2. (2001) 2. 116–117.

¹⁴⁷ *Soós Pál*: Művelődés – politika – tudomány. Válogatott tanulmányok. Nyíregyháza 2000.

¹⁴⁸ *Vö. Soós P.*: Szabó Ervin szociáldemokrata. i.m. 11–12.

¹⁴⁹ *Soós P.*: A pályakezdő Szabó Ervin. i.m. 8.

¹⁵⁰ *Litván György*: A közös útkeresés (úttévesztés?) évei (1945–1948). Bak János. In: *Uő*: Sorstársak és kortársak. Szerk. Gál Éva, Kende Péter. Bp. 2008. 199–200.

¹⁵¹ *Csunderlik Péter*: Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe (1921–1997). Bp. 2023. 126.

¹⁵² *Gál Éva, Kende Péter*: Előszó. In: Litván György: Sorstársak és kortársak. Szerk. Gál Éva, Kende Péter. Bp. 2008. 8.

élet, és egyre több Szabó Ervinnel foglalkozó cikke jelent meg. 1968-ban, Szabó halálának 50. évfordulóján így ír az ünnepelt és a bolsevizmus viszonyáról:

„(A)z orosz munkásmozgalom példaadását továbbra is csak a harcosok hősiességében, áldozatkészségében, meg nem alkuvó forradalmiságában, tehát csak a harc stílusában, nem pedig stratégiájában és taktikájában látta, írásainak tanúsága szerint – és gondolkodására nézve csak ezek lehetnek perdöntőek, semmi egyéb – ezen a felfogásán még az 1917-es orosz forradalmak sem tudtak lényegesen változtatni.”¹⁵³

Litván azonban ezzel együtt is hajlik Jászi Oszkár azon megállapítása felé, hogy Szabó, ha még 1918 szeptemberében nem viszi el a tüdőbaj, részt vállalt volna a Tanácsköztársaságban,¹⁵⁴ de a bolsevizmussal való rokonságát egyértelműen elutasítja. Litván Györgyben mindenesetre megvolt az igény a *szabadságelvű*, bolsevizmustól elkülönülő baloldaliság történelmi előképeire, ezért foglalkozott Szabó Ervinnel, majd a 70-es évektől pozitívabb megítélésű Jászi Oszkárral¹⁵⁵ és a demokratikus hagyomány részeként Károlyi Mihállyal. Több mint negyven éves eszmei fejlődése során sztálinistából baloldali liberális és az SZDSZ alapító tagja lett, és erősen hangsúlyozta a párt a magyar progresszió hagyományba való beillesztésének fontosságát.¹⁵⁶

A létező szocializmus időszakához tartozó értelmezések célja Szabó Ervin a marxista hagyományon belüli vagy azon kívüli elhelyezése volt. A Kádár-korszak első felében a meglévő értelmezési kereteken belül maradván Litván is – ahogyan később ő maga írja – „csupán munkásmozgalmi jelenséggént”¹⁵⁷ foglalkozott Szabó Ervinnel, azonban a rendszerváltáshoz közeledve a szempontok egyre inkább átalakultak. Monográfiájának kéziratát már 1987-ben befejezte,¹⁵⁸ kiadására azonban csak hat évvel később kerülhetett sor, ugyanis Litván megpróbált „öncenzúra nélkül írni mindazokról az „időszerűnek” tűnő kérdésekről is, amelyek Szabó Ervin pályája és munkássága kapcsán felmerülnek”.¹⁵⁹ Az 1993-ban megjelent monográfia tehát nem szándékozott megfelelni a pártállami cenzúra ízlésének, és ebből következően lehetőség nyílt arra, hogy az addig uralkodó szempontokkal szemben¹⁶⁰ – amelyek

¹⁵³ Litván György: Szabó Ervin 1918-ban. Budapest 6. (1968) 2. 10.

¹⁵⁴ Uo. 11.

¹⁵⁵ Csunderlik P.: Egy különleges közép-európai. i.m. 55.

¹⁵⁶ Ld. pl. Litván György: A demokrácia szimbóluma volt. Károlyi Mihályról. In. *Uő*: Sorstársak és kortársak. i.m. 32–38.

¹⁵⁷ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 14.

¹⁵⁸ A kézirat a hozzá tartozó jegyzetekkel és Litván hagyatékával együtt az OSA levéltárában van. A téma bővítéséhez mindenképpen szükséges volna egy levéltári alap kutatás.

¹⁵⁹ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 7.

¹⁶⁰ „(A)kik munkásságának beható tanulmányozásával foglalkoznak, azok számára – úgy vélem – az egyik alapvető feladat annak vizsgálata, hogy a nemzetközi szocialista mozgalom különféle irányzataiból általa levont tanulságok terjesztése milyen hatással volt a hazai szocialista mozgalomra.” *Nemes Dezső*: A tudós és a nevelő. *Párttörténeti Közlemények* 23. (1977) 4. 160.

a rendszerváltással amúgy is egycsapásra megszűntek – ne csak a munkásmozgalomhoz képest ítélje meg Szabót, hanem a századelő politikai és tudományos légkörének összességébe helyezve és a magyar progresszió egészen új szempontok– elsősorban a demokratikus módszerekkel szembeni elutasítása – miatt kritizálendő, de a jelenben is aktuális és tiszteletre méltó személyiségeként értékelhesse: „Szabó Ervin gondolkodásának és tevékenységének meghatározó motívuma ugyanis a szüntelen és szenvedélyes igazságkeresés volt. Erre a vonásra és ilyen színvonalú hordozójára, megtalált igazságaitól és elszenvedett kudarcaitól függetlenül, mindenképpen szüksége lesz a jövő Magyarországnak.”¹⁶¹

Zárszó

Dolgozatomban igyekeztem főbb vonalaiban feldolgozni Szabó Ervin megítélésének történetét 1918-as halálától a rendszerváltásig, és képet alkotni arról, milyen külső, illetve személyi meghatározói voltak a Szabó Ervin-kép alakulásának. Személyi sajátosságokról az 56-os forradalom előtti – már a Kádár-korszakban is kritikusan „dogmatikus korszaknak” nevezett – időszakban nem igazán beszélhetünk; Szabó Ervin recepciótörténete az illegális kommunista pártban és a Rákosi-korszakban megismerési alapjául szolgálhat a pártirányvonal az egyéni ítéletet lehetetlenné tevő kizárólagosságának.

A Szabó Ervin-probléma azonban nem csak a bolsevik pártfegyelemre vonatkozó megismerési alapként érdekes. A rendszerváltás után a marxista-leninista ideológiát képviselő állampárt hegemon helyzetének megsemmisülésével a Szabó Ervinről szóló diskurzus nem szűnt meg, szempontjai viszont jelentősen átalakultak. Az elméleti mélységekben rejtőző ellentmondások és a létező szocializmus időszakában meghatározó fontosságú filozófiai tartalmak jelentőségüket veszítették. Emiatt lehetőség nyílt a téma átfogóbb és az ember megismerőképességének határaihoz mérten „objektív” vizsgálatára, ezen kívül a Szabóval szembeni kritika a tudomány és a politika közötti vitatott hovatartozású övezetből egyértelműen a politika mezejére csúszott át.¹⁶² Hogy mit jelent Szabó Ervin a rendszerváltás után? A kérdés megválaszolására dolgozatomban nem vállalkoztam; mindenesetre az, hogy a kultúrharc frontvonala még 2010-ben is kettészeli az emlékezetét, sok más tényezővel egyetemben aktuálissá és érdekessé teszi a Szabó Ervinre vonatkozó *tudományos* igényű vizsgáldást.

¹⁶¹ Litván Gy.: Szabó Ervin, a szocializmus. i.m. 10.

¹⁶² A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár átnevezésének követelésével kapcsolatban a teljesség igénye nélkül lásd: Kommunista volt, ezért átkeresztelnék a Szabó Ervin könyvtárat. (<https://index.hu/kultur/pol/2010/09/19/atkeresztelnék-a-szabo-ervin-konyvtarat/>, utolsó megtekintés 2024. 12. 25.); Tamás Gáspár Miklós: A Szabó Ervin Könyvtár neve. Népszabadság, 2010. szeptember 24.; Szakács Árpád: Szabó Ervin, a szélsőbaloldali könyvtáros. Magyar Idők, 2016. október 27.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. Szerk. Imre Magda, Szücs László. Bp. 1986.

Gedő András: Szabó Ervin és a marxista filozófia. Párttörténeti Közlemények 3. (1957) 1. 67–98.

Kemény István: Szabó Ervin és a Világosság. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962. Bp. 1963. 304-325.

Lengyel József: Mélni a mérhetetlent. I-II. Bp. 1966.

Litván György: Sorstársak és kortársak. Szerk. Gál Éva, Kende Péter. Bp. 2008.

Litván György: Szabó Ervin 1918-ban. Budapest 6. (1968) 2. 9–11.

Litván György: Szabó Ervin. (Életek és korok 20.) Bp. 1974.

Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levélhagyatéká tükrében. Történelmi Szemle 7. (1964) 1. 26-62.

Litván György: Szabó Ervin politikai tevékenységéről. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője 1. (1955) 3. 60–79.

Mód Aladár: Szabó Ervin és a munkásegység útja. Társadalmi Szemle 16. (1946) 7. 502–511.

Mucsi Ferenc: Szabó Ervin politikai tevékenysége az első világháború idején Párttörténeti Közlemények 14. (1968) 4. 71–103.

Nagy Endre: Szabó Ervin ellentmondásai. A dialektika problémája Szabó Ervin gondolkodásában. Magyar Filozófiai Szemle 21. (1978) 4. 505–527.

Nemes Dezső, Szücs László, Soós Pál, Mucsi Ferenc, Litván György, Kende János, Jemnitz János, Remete László: Tudományos emlékülés Szabó Ervin születésének centenáriumán. Párttörténeti Közlemények 23. (1977) 4. 159–214.

Orwell, George: Hódolat Katalóniának. Ford. Bethlen János, Tóth László. Bp. 1989.

Kelemen László [Révai József]: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalmában. Társadalmi Szemle 1. (1931) 3–5. 118–126, 175–180, 217–220.

Révai József: Válogatott történelmi írások. I–II. Szerk. P. Majlát Augusztá. Bp. 1966.

Réti László: Párttörténeti kiállítás. Társadalmi Szemle 16. (1946) 10. 773–775.

Schlett István: Szabó Ervin és az „etikai idealizmus” vitája 1918-ban. Valóság 11. (1968) 10. 95-100.

Soós Pál: Művelődés – politika – tudomány. Válogatott tanulmányok. Nyíregyháza 2000.

Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. 1968.

Szabó Ervin történeti írásai. Szerk. Litván György. Bp. 1979.

Szabó Ervin válogatott írásai. Szerk. R. Török Piroska. Bp. 1958.

Sajtó források:

Huszdik Század, 1904–1918.

Kommunista volt, ezért átkeresztelnék a Szabó Ervin könyvtárat. (https://index.hu/kultur/pol/2010/09/19/atkeresztelnék_a_szabo_ervin_konyvtarat/, utolsó megtekintés 2024. 12. 25.)

Magyar Idők, 2016.

Népszava, 1918.

Népszabadság, 1958–2010.

Szocializmus, 1918.

Világ, 1918.

Másodlagos irodalom

Cserne Péter: Köznemesi felkelő vagy következetlen forradalmár? Szabó Ervin és Révai József Kossuth-értelmezései. In: A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002. (Eszmetörténeti Könyvtár 1.) Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp. 2004.

Csunderlik Péter: Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe (1921–1997). Bp. 2023.

Csunderlik Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története 1908–1919. Bp. 2017.

Gál Éva: Lejáratus és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében. Bp. 2013.

Hajdu Tibor: Júdás mindig velünk van. Két különös karakter: Stolte István és Cseresnyés Sándor. Valóság 35. (1992) 12. 52–64.

Kirschner Béla: Blum-tézisek. A KMP stratégiai vonalának alakulása 1928–1930. Bp. 1988.

Komját Irén: Népfrempolitika az európai munkásmozgalomban. Bp. 1967.

Kovács Dávid: Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon. Bp. 2018.

Lackó Miklós: Révai József a magyar történelemről. In: *Uő*: Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok. Bp. 1996.

Laczkó Miklós: Révai-problémák. In: *Uő*: Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról. Szerk. Huszár Tibor et al. Bp. 1975.

Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993.

Pankovits József: Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig. Bp. 2010.

Sári Szilvia: Fél évszázad a kultúra szolgálatában Dr. Soós Pál: Művelődés-politika-tudomány. Tudásmenedzsment 2. (2001) 2. 116–118.

Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. Fejezetek a magyar századforduló munkásművelődésének történetéből. Bp. 1977.

Soós Pál: A Szabó Ervin-irodalomról. Párttörténeti Közlemények 23. (1977) 2. 3–37.

Soós Pál: A Szabó Ervin-probléma történetéből. Historiográfiai vázlat. Debrecen 1971.

Soós Pál: Szabó Ervin szociáldemokrata és polgári radikális értékeléséhez. Debrecen 1977.

Szabó Ervin bibliográfia. Szerk. Remete László, Pataki Ferenc. Bp. 1977.

Szesztay Ádám: Révai József. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 1998.

Trencsényi Balázs: Vesztes csapaton ne változtass. Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. 2000 20. (2008) 4. 3–12.

Vörös Boldizsár: Árpád helyett Marx, József főherceg helyett Lenin. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. Történelmi Szemle 41. (1999) 3–4. 403–409.

Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. In. *Uő*: Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919. Bp. 2018.

A borítón lévő kép forrása:

Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. 65.